A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 21/1 21/2. Subject मूलशान्तिविधि 21/1

Name of MSS SARASWAT VYAKARANA (GRAMMAR)

Author NOT AVAILABLE

Period ______ Folios ______

Script SANSKRIT Source ______

Missing Folios ______

रादिस्वरस्यवृद्धिः परमश्चासावात्मानंयस्मात्मानं अग्रेबालधीवृद्धिसिद्धिकलूवलूकामधेनूबलेबंतं
प्रीवंतिगेहेष्विति बालाः यद्वा बलंतिचलंतिदुर्वीधार्यादितिबाला बलादेर्लः लप्रत्ययः अतउपधायाइति
वृद्धिः बइत्यस्यबास्त्वं अग्रे ध्यैचिंतायां ध्यै ध्यायते इति धीः क्विप्इतिक्विप्प्रत्ययः विध्यायतेक्विप्संप्रसा
रणं ध्यैइत्यस्य धी क्विप्स कोपहारी लोपः इतिवृद्धिः इतिक्विप्लोपः धीइतिसिद्धं अग्रेवृद्धिवर्द्धनेवर्द्धनंवृ
द्धिः क्ति प्रत्ययः तितयोर्धः तिस्थानेधिरुभ्भेजबाइतिधस्यदः अग्रेषिधू मांगल्ये षिध् आदेः षः सः तः से
सिद्धिः क्ति प्रत्ययः यथा किंभगवन् शब्दापशब्दानभिज्ञाबाला नतुवनं धयायदिवा अधीतान्यशास्त्रमम्
नेय शब्दशास्त्रप्रधानं यतः अनधीत्यशब्दशास्त्रं योन्यशास्त्रं समीहतेमूढः सोहेपदानिगणयति
सजलेच्चिरगतस्य इतिवचनात् धियोवृद्धिः धीबुद्धिः तेषां बालानांयाधीबुद्धिः तस्याः सिद्धि
बालधीवृद्धिस्तस्यैबलधीवृद्धिसिद्ध्ये चतुर्थ्येकवचनेङे तिसिद्धिइत्यस्यङे एअयस्वरः अग्रे
चादेरस्य गुणः स्वरः सरप्रसारणंमुखे २ अस्त्यस्याइतिमांतोपधाद्वतिनोअस्त्यर्थे
ईप्स्व ततः स्वरस्वत्याः प्रणीतानिसूत्राणिसारस्वतानि ततः सारस्वतेभ्यः सूत्रेभ्योजातासा
क्रियायुक्ते अण्प्रत्ययः अ आदिस्वरस्याञ्णितिवृद्धिः सइत्यस्यलोपः ईकारलोपः स्वं

प्रत्ययः यस्यलोपः २१ अस्यशोरस्यइतिअकारलोपः सरस्वतीप्रणीतानिसूत्राणि
वीच्छः पाणिनीयछप्रत्ययस्यसंभवः छस्यईयादेशः तदासारस्वतीयाइतिभवतितेनस
तायांसारस्वतीतांसारस्वतीमित्येके ऋजु २१ अमूअस्यशासोरस्येत्यकारलोपः मोनु॰ वो
विकल्पेनईप्रतेनस्त्रीलिंगेपि ऋन्च इतिरूपद्वयंस्यात् डुकृञ्करणे द्र आत्मनेपदेव
उत्तमपुरुषएकवचनंए तनादेरुप्रत्ययः उगुणः कारस्य॰ ङित्यदुः कइत्यस्यकुउवंराद्यपो
नुबिकान्यायेनस्व॰ पुनः डुकृञ्करणेद्दप्रपूर्वः प्रक्रियंतेव्युत्पाद्यंतेसाध्यंतेशब्दाअनयेति
नया सदोणादयः अयवि कृ इत्यस्यक्विनुधातोरितिइप्रत्यय् स्व॰ अवतःस्त्रियां सवर्णेदीर्घः
कृस्त्रियांयजंभावेकृञोवारिङ॰ क्रियाकृत्या अथवाक्रियादयः शतानिपात्यंते अथवाडुकृञ् त
तःकृनःशच् कृतोभावादेशःस्यात् क्यप्चस्त्रियांसित्वात्भावे यक् रिङादेशःप्रपूर्वःप्रकृया
तांप्र २१ अमूमोनुस्वारः अग्रेसवविस्तारेसविपूर्वः विस्तरतीतिविस्तरः मदोइति अप्रत्ययः गुणः
तरः निषेधार्थेनञ्पूर्वः निविद्यते अतिविस्तारः शब्दबाहुल्यं यस्यासानातिविस्तरा तांनाति
स्तरांनातिविस्तरामित्यत्रनाकारित्वान्नञोअनादेशइतिबोधः केचित्तुबहुब्रीहौ॰ नञोनादेशामवन २

च्छेति सर्वेषांदीर्घः सह आवतात्स्त्रियांसव · २९ अम्श · मो · १ इतिसाधनाप्सुव्याख्याप्रणम्य १ परमा
त्मानं २ बालधीवृद्धिसिद्धये ३ सारस्वती ४ ऋजुं ५ कुर्वे ६ प्रक्रियां ७ नातिविस्तरां ८ १ अस्यश्लो
कस्य अष्टौपदानिसंति अथान्वयः अहंअनुभूतिस्वरूपाचार्यः सारस्वतीप्रक्रियांऋजुं सरलं कुर्वेविद्वो
लोकप्रसिद्धशब्दव्युत्पादनाईबद्धत्तयामीत्यर्थः कुर्वे इत्यत्रपठन पाठनादुत्पन्नपुण्यरूपफलस्यकर्तृगा
[illegible]दात्मनेपदेप्रयोगोयुक्तएव किंनामधेयांप्रक्रियां सरस्वतीप्रणीतसूत्रसंबंधिनीमित्यर्थः ननु
[illegible]दौमंगलाचरणंविनाशास्त्रसमाप्तिर्नस्यादत्तआह किंकृत्वा परमात्मानंपरमेश्वरंप्रणम्य प्रकर्षे
ण कायवाङ्मनोभिर्नत्वा परमात्मनिनमस्कृते सर्वेपिदेवानमस्कृताःस्युः यतः यथातरोर्मूलनिषे
[illegible]नेन तृप्यंति तत्स्कंधभुजोपिशाखाइति तथाचप्रशब्दस्यमंगलिकार्थत्वादौप्रयोगः यतः प्रशब्द
[illegible]थशब्दश्च द्वावेतौब्रह्मणःपुराः कंठंभित्वाविनिर्यातौ तस्मान्मंगलिकावुभौ १ ननुप्रयोजनमनुद्दि
[illegible]मंदोपि प्रवर्तते अतोत्र प्रक्रियाकरणेकिं प्रयोजनमित्याह कस्यैबालधी · सत्स्वपिमहाभाष्यादि
[illegible]नत्वेनबालानांसम्यक्प्रबोधात् स्वल्पबुद्धीनजनास्तेषुचानादरात् संभाव्येमांप्रक्रियांअवेया
पेनबुद्धिवर्द्धननिष्पत्त्यर्थंकुर्वेत्यर्थः चिकीर्षितायामपिप्रक्रियायांवक्रत्वकरणे भूयांसोजनानि
हेन

…भूयंते तन्निरासार्थमाह ऋजुमितिसरलामित्यर्थः सरस्वतीदत्तसूत्राणांक्रममुत्सृज्य प्रयो
…र्थं यत्रतत्रास्थितानांसूत्राणामनुक्रममीलनेनऋजुसरलांकुर्वेइत्यर्थः ननुभोऋजुमिते
…तं ऋज्वीमितिकथंनस्यात तत्रोच्यते वोर्गुणात् इत्यनेनसूत्रेणवाईप्रत्यये द्विरूपेभवत
…जुंऋज्वीमितिभवतिपरंछंदोभंगाय नोच्चार्यते ऋजुरपिप्रक्रियाविस्तरबाहुल्यादध्येतुमशक्या
…तमाह नातिविस्तरांविस्तरः शब्दबाहुल्यंतेनरहितां स्वल्पग्रंथांप्रचुरार्थामित्यर्थः एतावतास
…ण्यपिसूत्राण्यादायउदाहरणसाधनार्थंबालव्युत्पत्त्यर्थंचदीपिकाकल्यामिमांप्रक्रियांकुर्वे
…भावः सूत्रबोधीवृद्धिः प्रयोजनं यथाविषयाः २ अधिकारिणोबालाः प्रतिपाद्यप्रतिपादक
…वसंबंधः प्रतिपाद्याः शब्दाः प्रतिपादकोग्रंथः इतिप्रथमश्लोकस्यव्याख्या ननुविस्तरःकथंनि
…स्तः इत्याशंकानिवारकंस्वगर्वापहारसूचकंच द्वितीयश्लोकमाह इंद्रादि २ अथैतस्यसाधनाइ
…दिपरमैश्वर्येइंदतिइष्टे इंतीद्रनमादेरइदन्प्रगेरप्रत्ययइतिमुगागमः इम्रगेम् नश्चापदांतेमस्यमकार
…स्यानुस्वारस्य ० अग्नेडुदाञ्दाने दा आङ् पूर्वआदीयत इत्यादि० नङ्कीइति हिप्रत्ययइआतोनपीत्या
…कारलोप स्य सवर्णे० इंद्रआदिर्येषांतेइंद्रादय १३ जस्य अस ए ऊजसि दिइत्यस्यदेरण्य स्वरः स्वो० ६ २

द्रादयः अग्रेऽपि ॥ अथव्याख्या: अग्रे याप्रापणे यापरोक्ता प्रथमपुरुषबहुवचनं उस् द्विरुक्त द्वित्वं
यायाउस् इतिस्थिते ह्रस्व पूर्वयास्थाने य आतो नपीत्याकारलोपः स्व: स्त्रो: अग्रे शप् आक्रोशे शप
ति आक्रुशति निष्ठामिति शब्द उणादिषु दप्रत्यया चपा अवे: पस्पवः स्व: डुधाञ् धारणपोषणयो
धावारि पूर्ववारि धीयते यत्र सवारिधिन्नरु कीतिकि प्रत्यय आतो नपीत्याकारलोपस्व: शब्दानांवा
रिधिः शब्दवारिधि यदिवा शब्दा एव वारीणि धीयते ऽस्मिन्निति शाब्दवारिधि ६। ङि: तिधिस्थाने धेङ
स्यात्यकारलोपसोपअग्रेप्रक्रिया २। अम् अम्मासी: मोनु: ऽग्रे तद् ६। त्यदादेष्टेरस्यादोङसस्यऽग्रेवत्स
ङ: सस्यऽग्रेत्तमसामर्थ्ये त्तम्ताम्यतीति त्तमः पचनंदि: अप्रत्ययस्व: ॥ स्त्रो: वचूपरिभाषणे वच
नतदर्थयां भविष्यति रिति तुमप्रय चोःकु स्वप: ॥ अथव्याख्या: अग्रेन: नियते विद्दिष्यते कस्मादि मि
तिनरस्वरादः प्रत्ययः गुणः नरुस्व: ॥ स्त्रोप अग्रेकिम् ३१ टा अतत्वादिगूलो विभक्तिर्यो निपात्यते इ:
विभक्तिसहितस्याकिम् इतस्यक चेइतिनिपातः इति द्वितीयश्लोकसाधनं अथव्याख्या इंद्रादयोपि
...: १ऽपि २ यस्य ३ मूतं ४ नय ययुः ६ शब्दवारधेः ७ प्रक्रियां ८ तस्य ९ वत्सस्य १० त्तमः ॥ वक्तुं
लोप...यं १४ एवमस्मिन् श्लोके चतुर्दशपदानि ऽन्वयः इंद्रादयोदेवा अथवा इंद्रादयो ऽपि महाव्या
पेप्राते...
हनद्वय...

तीरोपि यस्य शब्दवारिधेः शब्दसमुद्रस्य व्याकरणस्य अंतं पारं न ययुर्न प्राप्तुः तस्य कृत्स्नस्य
यशब्दवारिधे प्रक्रियां शब्दव्युत्पादनविधां वक्तुं नरो मल्लक्षणो मनुष्यः कथं समर्थो भवति ऽ
नि समर्थो भवति अतः कारणात् संक्षेपतः कथयामीत्यर्थः इतिअदिर्येषां ते इंद्रादयः यतः
:१ चंद्रः २ काशिकृत्स्न ३ पिशली ४ शाकटायनः ५ पाणिन्य ६ अमर ७ जैनेंद्र ८ जयंत्यष्टादि
बद्रका १ अथ प्रथमं संज्ञाप्रक्रियां विवक्षितायां संज्ञाव्याख्यानसूचिकां फक्किकामाह तत्र तावत् सं
तस्यां सारस्वतीप्रक्रियायां तावदादौ प्रथममेव समानस्वरादीनां संज्ञानाममयासंगृह्यते कस्मै
व्यवहाराय सम्यक् शास्त्रव्यवहाराय शास्त्रं हि संज्ञाविना न सम्यगवबुध्यते यथा किल लोकेपि अ
यते अयं राजा अयं अमात्य अयं देवदत्त अयं यज्ञदत्तः इत्यादि तथात्रापि समानादिसंज्ञा शास्त्रव्यव
हारायसंगृह्यते इति भावः तत्र मात्रमाया प्रथमं पठितत्वात् प्रथमं स्वराणामेव संज्ञामाह अइउ समानाः
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ ॡ अइउऋलृ १३ सांकेतिकत्वात् जसलोपः यतः सङ्केते विभक्तिर्वैवास्ति व
नो सा यत्र दृश्यते एकत्वं च बहुत्वं च तत्सांकेतकमुच्यते १ समानाः समानं तुल्यं मानं परिमाणं येषां
समानाः १३ सवर्णसंज्ञाः यथा अइउऋलृ इति प्रत्येकं प्रथमैकवचनांतानि सांकेतिकानि पंचैव भिन्ना ५

निपदानिसमानाइति प्रथमाबहुवचनोंतं॥ एवंबहूपदमिदमिदंसूत्रं बहूपदत्वमेवयुक्तं यतः संहि
तैकपदेनित्यानित्याधातूपसर्गयोः नित्यासमासेवाक्येतुसाविवक्षामपेक्षते १ इतियद्यपि अइकौच
मत्वर्थइत्यादौसमासेपिसंधिर्नतथाप्यसार्वत्रिकोयंविधिरितिक्वचित्तु एकाविति संधिरेवदृश्यते हि
पदंकथंनस्यात् द्विपदकृतेद्वंद्वसमासेनित्यंसंधिसंधौकृते अयइतिदुर्बोधोअरः स्यात्तस्मात्बहूमेवयुक्तं
दातत्सूत्रंकार्यद्वयविधायविधायकंवर्णपरिगणनानिरूपकंसमानसंज्ञानिरूपकंचेति तदेवाह अने
न. अनेनउक्तवक्ष्यमाणसूत्रसमुच्चयेन प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिसमस्त्येनगण्यंते संख्याक्रियंते परि
पाट्याप्रकाश्यंते च पुनस्तेषांपूर्वोक्तानां अइउऋलृ अक्षराणांसमानसंज्ञासमानइतिनामविधीयते
क्रियते अथवाअभिधीयते कथ्यते ननुपंचानामकारादीनांन्यासवैदृश्यते कथंसमानसंज्ञासंजाघटी
त्रोच्यते एकमात्रत्वेनसमानत्वमेषां ननुअइउऋलृइत्यादिसूत्रेषुसंधिः कथंनकृतस्तत्राह नैतेषु
ति वक्ष्यमाणसूत्रेषुसंधिर्नानुसंधेयः नकर्त्तव्यः कस्मात्अविवक्षितत्वात् वक्तुमिच्छाविवक्षितोयस्य
लोपत्ति विवक्षाजातास्येति विवक्षितः नाविवक्षितः अविवक्षितः अविवक्षितस्यभावोविवक्षितत्वं त
पेक्षात्वेविवक्षितत्वात् वक्तुं अवांछितत्वात् हेत्वंतरमाह तुपुनर्विवक्षितएवसंधिर्भवति नाविवक्षितइ
हनर्हयत

तीर्येत् गुर्वाम्नायनिश्चयात् यत्र संधौ कृते कार्यभ्रंशो भवति स अविवक्षितसंधिः यथा अइउ
स्यस्य अर्थहानिः स्यात् यत्र संधौ कृते कार्यसिद्धिर्भवति स विवक्षितसंधिः यथा ई च ऊ च एवं
पादि पुनर्विधिनिषेधहेतुमाह लोकि० लोक्यंते विलोक्यंते शब्दापशब्दा अनेनेति लोको व्याकरणं
किभवा लौकिका अनादिसिद्धास्ते च ते प्रयोगाश्च लौकिकप्रयोगास्तेषां निष्पत्तिः सिद्धिस्तस्यै लौकि
कप्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रं सूचनामात्रत्वात् विभक्त्यादिसंकेतरूपत्वात् शास्त्रस्येति संधिर्न
कृतः अस्य व्याकरणस्य हेतुरूपत्वात् विभक्त्यनुपलंभेपि अर्थानुसारेण सांकेतिकं पदं कर्तव्यं च स
हेतुं तरसूचकः अत्रकेप्याहुः लौकिक० लोके भवाः लौकिका बालास्तेषां प्रयोगनिष्पत्तिस्तस्यै सूच
नमेवोक्तमात्रास्तीति भावः कृते हि संधिकार्ये अर्थचलदिति पदं भः ततः हे मंदबुद्धयो जनाः सायास
जायंते यकारादीनां च स्वरसंज्ञाप्रसक्तिर्भवति अतोत्र संधिर्न कृतः अथैतानेवाभिन्नतया विवरणेन
हृ० ह्रस्व० ह्रस इति हीयते दीर्घापेक्षया इति ह्रस्वः दृणाति विदारयति उच्चार्यमाणो मुखमिति दीर्घः प्लव
ते लंघते ह्रस्वदीर्घाविति प्लुतः ततो ह्रस्वाश्च दीर्घाश्च प्लुताश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतास्ते च ते भेदाश्च ह्रस्वदीर्घ
प्लुतभेदाः १२ सवर्णे० सदृशा वर्णाः सवर्णाः १३ सव० स्वो० एतेषां समानानां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः पर

अधुनेतिसंज्ञाकथनानंतरंसंधिरभिधीयतेकथ्यते अक्षराणामन्योन्यसंधानं संधानमेतस्य
:१ अधुनेतिसंज्ञाकथनानंतरंसंधिरभिधीयतेकथ्यते । ननुसत्यकारेइकारसंधिरादावेवकथं प्रतिपा
:तत्राप्यादौस्वरसंधिःस्वराणांसंधिःस्वरसंधिः ननुसत्यकारेइकारसंधिरादावेवकथंप्रतिपा
दितः तत्रोच्यते इकारःसावित्रीरूपः साचसर्वंजगत्साष्टिकर्त्रीतिस्मात्पूर्वंप्रत्ययादि इयं हुसंदे
तकंय २१ अम्भासो• मोन्स्वारः ९१ अईएसिद्धं ... अईअईई ११ नपुंसकस्येतिह्रस्वः नपुंसका
स्यमोर्लुक् वर्णग्रहणेसवर्णग्रहणमितिवचनात् इवर्णइकार ... रूपोयत्वंयकारमापद्यते ...:
प्रोतिस्वरेपरेह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाइतिअकारस्यस्वरत्वेआकारस्यापिस्वरत्वंसिद्धमेवदधि
५ नय इयंस्वरे अनेनसूत्रेणइकारस्ययकारःदध्यूयुआनयइतिजातंननु दधि ... नयेत्यत्र
भिन्नः स्वरेतिनुमागमः कथंनक्रियतेतत्राहयस्यलोपस्तुइतिविहितेकृतेस्वरेयकारेचपरेभव
ति नन्वन्यत्रदधयआनयेत्यत्रसंयोगांतस्यलोपइत्यस्यप्राप्तेःअसिद्धंबहिरंगमंतरंगेइतिय
लोपनिषेधः यद्वासंयोगांतस्यलोपइतिस्वाभाविकसंयोगविषयंप्रक्रियायातुसंयोगांतस्यले
पप्राप्तेयणःप्रतिषेधोवाच्यः कृतांतरमाह सूत्रं हसे ९ हृसःसूत्रंत्रिपदं हस ९ अईएरूपेहवा
हनर्द्धयत्रसअर्द्धौ ११ हसेपः हस ११ ससंख्यार्वि• हसेअर्द्धदोनोतः अकारलोपः स्वरहीनंसिद्धं

...यथा अः अनुस्वारः अ संयोगपरो यथा अस्य एवं भूतो ह्रस्वोपि अ इ उ कानीकृ मतः गुरु
...एव पुनर्दीर्घश्च गुरुरुच्यते मुखनासिकाभ्यामिति हृढिपदं अन्यापि वचनं न संभवतीय
...प्रक्रियाकौमुद्यां द्वंद्वश्च प्राणितूर्यसेनांगानां एषां द्वंद्व एकवत्साध्यः एकवचनांतो भवतीत्यर्थः
प्राण्यंगे दंतौष्ठम् मुखनाशिकं तूर्यांगे मार्दंगिकपाणविकम् सेनांगे रथिकाश्वारोहम् इति वच
नात् मुखनासिकाभ्यामुच्चार्यमाणो वर्णो अनुनासिकसंज्ञ उच्यते ङ ञ ण न मा अनुनासिका इति
स्वात् अनुपश्चात् नाशिकास्पर्शंतीत्यनुनाशिकाः चतुर्दश स्वरा १४ त्रयस्त्रिंशद्धसा ४७ अनुस्वार ४८
विसर्ग ४९ जिह्वामूलीय ५० उपध्मानीय ५१ प्लुतश्च ५२ एवं द्विपंचाशदक्षराणि एतेषां मध्ये स्था
नानि संति तान्याह अकुहविसर्जनीयानां कंठः १ इचुयशानां तालु २ उपूपध्मानीयानां ओष्ठौ
... ऋटुरषाणां मूर्द्धा ४ ऌतुलसानां दंताः ५ जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं ६ अनुस्वारस्य नासिका
... एदैतोः कंठतालु ओदौतोः कंठोष्ठं ९ वकारस्य दंतोष्ठं १० अ इ उ ऋ ऌ तु ना ... एतेषां
ते स्थाना वर्णानामुरः १ कंठश्शिर रेस्तथा जिह्वामूलं च दंताश्च ५ नाशिकोष्ठौ च ७ तालु च ८ इति
प्लुतभेदाः प्रक्रियासंधिः संज्ञाधिकारः प्रक्रियात्वधिकारोथ अथवा प्रक्रियानूत्पादने स्यात् ...

कुस्थ चुस्थ टुस्थ तुस्थ पुस्थ कुचुटुतुपु १२ शांकेतिकं वर्ग १२ सो· एते पंच
…पादि वर्गसंज्ञामाह कु· कुस्थ चुस्थ टुस्थ तुस्थ पुस्थ कुचुटुतुपु १२ शांकेतिकं वर्ग १२ सो· एते पंच
वर्गसंज्ञका भवति तत्कार्यं स्तोश्चुभिश्चुः ष्टुभिष्टु कुघ्वो· कुण्वो वा इत्यादौ उकारहेतुमाह उका·स्व
…षु पंचमी मात्रा उकारः तेन कु इत्युक्ते कखगघङ· चु इत्युक्ते चछजझञ एवं सर्वत्र पंचपंचादारा
…णग्रहंते गुणसंज्ञामाह अरुच एतच उतूच अरे दोत् १२ सांकेतिकं अत्र तपरकरणमसंदे
…कार्थे नामिन् ·६१ स्व· स्तो· हवे ऊओ गुण ११ सो· यथा अरु ११ एत ११ ओत ११ नामिनः १२ गुणः
११ इति पंचपदं सूत्रं वा नामि· नामिनः स्थाने जाता ऋकार ॠकार च अरु इकारस्य ईकारस्य च ए
उकारस्य च ऊकारस्य च ओ एते त्रयो गुणसंज्ञका भवंति ऋकारस्तु सावर्ण्याद्ग्राह्यः तत्कार्याणि गु
एः उपधाया लघोः इत्यादि अथ वृद्धिसंज्ञामाह आच अरु च ऐच औच आरै औ १२ सांकेतिकत्वात्
विभक्तिकत्वात् विभक्तिलोपः वृद्धि ११ सो· अथवा आ ११ आरु ११ औ ११ वृद्धिः एवं पंचपदं सूत्रं·
अकारस्य आ वृद्धिः ऋवर्णस्य आरु इवर्णस्य एकारस्य च ऐ उवर्णस्य ओकारस्य च औ एते …
…द्धिसंज्ञकाः उच्यंते ऋकार लृकारयोः सावर्ण्याद्वलृकारस्य लृ वृद्धिः तत्कार्याणि आदिस्वरस्य
…णितिवृद्धिः धातोर्नामिनः अत उपधादीनि अथ टिसंज्ञामाह अंत्यस्वरादिः ११ टि ११ द्विपदं …

सन्नादौ यस्य सोऽन्त्यस्वरादि ॥ स्त्रो॰ मध्ये विसर्गो नो यस्य सद्भिषुः
प्रं.टी. ९ भवेदन्त्यः अन्तेयः सोऽस्वरः सन्नादौ यस्य सोऽन्त्यस्वरादि ॥ तेन सहैव अन्त्यस्वरादारभ्य
अन्त्यो यः स्वरस्तदादिवर्णः सः अन्त्यस्वर एव आदौ यस्य सः अन्त्यस्वरादिस्तेन सहैव अन्त्यस्वरादारभ्य
वर्णा टिसंज्ञो भवति अथवा अन्त्यः स्वरस्तदादि वर्णाश्च सोऽन्त्यस्वर एव आदौ यस्य सोऽपि
वति॰ स्वरान्तशब्दस्य अन्तिमः स्वर एव टिसंज्ञः हसान्तशब्दस्य अन्त्यो हसस्तस्मात् अन्त्यः स्वरः
संज्ञो इत्यर्थः तत्कार्यं डिति टेः इत्यादि यथा अचितामहिमः यथा हशो सरवा अथोपधासंज्ञामाह स
त्रे अंत ५१ ऊ॰ सिरत्नसवक पूर्व ॥ स्त्रो॰ उपधा ॥ आपः त्रिपदं अन्त्यात् वर्णमात्रात् पूर्वो ल्लादंत्यादन्त
रात्पूर्वो वर्णः स उपधासंज्ञको भ॰ तत्कार्याणि नोपधायाः अत उपधाया इत्यादीनि राजन् शब्दवत् अ
प लघुसंज्ञामाह असंयोगादीति संयोगाद्यः संयोग विसर्गानुस्वाराः परे अग्रस्थ यस्मात्
संयोगादिपरः न संयोगादिपर एवंभूतो ह्रस्वो वर्णो लघुरुच्यते तथा चोक्तं प्राकृतछंदोमंथे
याच्छे इ ऊी लहुअ अकदडवके वल उ जो इ एती एतेन्हे लघुजाणीय इअवरसवे गुरुहोइ १ यथा क
तो कुतथा अइउऋऌ एतेषाम अग्रे विसर्गानुस्वारसंयोगा न भवंति तदा एते लघुसंज्ञा अथ
कुतथा अइउऋऌ एतेषामग्रे विसर्गानुस्वारसंयोगाः परे अग्रे वर्तमाना यस्मात् स विसर्गानुस्वार॰ विस ९
सर्गसंज्ञामाह विसर्गानुस्वारसंयोगाः परे अग्रे वर्तमाना यस्मात्

र· एऐओऔ एतानि चत्वार्यक्षराणि संध्यक्षरसंज्ञानि भवंति ततश्च एषां अष्टचत्वारिंशत् भेदा
धाचतुर्णां संध्यक्षराणां दीर्घप्लुतभेदात् अष्ट तेषां चाष्टानां प्रत्येकं उदात्तात्ऽनुदात्त २ स्वरित
२४ तेषां च सानुनासिकानिरनुनाशिकभेदाद् अष्टचत्वारिंशदिति अथ समानसंध्यक्षराणांमि
नाह सूत्रं उभ· द्विपदं सूत्रं उभौ अवयवौ येषां ते उभये। उभय १२ जसो अ ई एस्वरास्वयं अ·
तत्वेन राजंते शोभंते इति स्वराः १२ सवर्णाः स्वो· नामिन १३ स· स्वो· अवर्णवर्जा अकार आकाररहि
राः इईउऊऋॠऌॡएऐओऔ नामिनः उच्यंते नमनं नामः स्वोस्त्येषामिति नामिनः अवर्णो नामः नो
यते लिपिन्यासेतस्यसरत्वात् अथ स्वरोपसंहारमाह अकोंता इत्यादि तावदादौ स्वरा अनुक्रांतः अनु प्रत्या
मेण काथिता· अथ व्यंजनानाह व्यज्यंते प्रकटीक्रियंते इति व्यंजनानि कारा वर्णाभिवि ति व्यंजनानि कथ्यागा
यितुमिच्छा जिग्राहयिषा प्रतिकार्यं कार्यं प्रति आहूयंते आनीयंते इति प्रत्याहारा अवादयस्तेषां प्रत्याहारा
जिग्राहयिषा प्रत्याहारजिग्राहयिषा तया प्रत्या· कृत्वा व्यंजनानि अनुक्रामति अनुक्रमेण कथयति
तं हयवर यावत् स ... १२ सांकेतकं हय· यावदाद्यंताभ्यां द्विपदं आदिश्च अंतश्च आद्यंतौ ताभ्यां २२
... वचनानि सांकेतिकानि ... आद्यंताभ्यां २
द्धिः अथवा पर यद्वा हयव· ३

ीयाद्विवचनं एवंच चतुस्त्रिंशदपि प्रथमैकवचनांतानि सांकेतिकानि पदानि आद्यंताभ्यां तत...द्विवचनं ए
तुस्त्रिंशत्पदं सूत्रं केचित् आद्यंताभ्यामित्येकपदं सूत्रं पृथक् मन्यंते कखगघेति क्रमं विहाय हयवरलेति क्र
ः प्रत्याहारग्रहणार्थं कृतः प्रतिकार्यमाक्रियत इति प्रत्याहारं जिघृक्षता ग्रहीतुमिच्छता छात्रेण शिष्येण वा आ
द्यंताभ्यां कृत्वा आद्यंतवर्णाभ्यां सह एते हकारादयः सकारपर्यंता वर्णाः त्रयस्त्रिंशद्ध साग्राह्या प्रत्याहारं व्यंज
नत्वाय आदिव आदो वर्ण आदिवर्णः सोंऽ तस्य एन वर्णेन अंत्येन सह गृह्यमाण उच्चार्यमाणः वप्रत्या
र उच्यते तदेव आद्यंतवर्णात्मकं एवनाम यस्य स तन्नामा अकार इत्यादि सुगमं नवरं स च अवप्रत्या
इत्येतावत् संख्याकः इति इत्यमुना प्रकारेण एतावती एकोनत्रिंशद्वर्णप्रमाणं संख्या यावत्स मेपद्यते
ति आकारादिर्लग्रहणे तु चतुस्त्रिंशद्वर्णप्रमाण संख्या यस्य सः एवं च चटः पंचभिरक्षरैश्च पप्रत्याहारः
...कारपकारयोर्ग्रहणेन चयः एवं जभ जकारबकारयोर्ग्रहणेन जबः एवं झट आद्यंतयोर्झका
मे ...हणेन झमः एवं अमुना प्रकारेण यत्र यत्र योदाहरणे येन येन प्रत्याहारेण सह कृत्यं कार्यं भव
त्ते हारस्तत्र तत्रोदाहरणे ग्राह्यः संख्या प्रत्याहाराणां संख्यानियमो नास्ति यत् इयंत एव प्रत्या
ह्रा ध्याः अनियमं व्यावर्णयितुमाह संख्येति अयमर्थः न नियमः अनियमः संख्याया अनिय १

ारणार्थत्वंतस्मात् इत्संज्ञकः इतोलक्षणमाह कार्यायेत्यादिपदंकार्य ४१ ङ॰ रङ् एऽय् सवर्णेदी
नातिगच्छतीति इत् ११ हसेपः पदद्वयेनसंधि अईए प्रत्ययः आदिशब्दात्प्रत्यायागमादेशोपदेशे
ऽधिकः प्रत्यायाद्यतिरिक्तोऽपप्रत्ययादिः आगमातिरिक्तोनुडादिउपदेशः शिष्यारूपः हयवर
आदेश पुंसोअसुङादिरूपः एभुकस्मैचित्कार्यमाणोवर्ण इत्संज्ञकोऽनुबंधसंज्ञोभवति इत्
ाह यस्येत्संज्ञातस्यलोपः क्रियते उच्चरितप्रध्वंसऽभावोलोपउच्यते वर्णानांविरोधः संधिकार्य
र्जनं यस्मिन्नसलोपप्रकल्प्यते एकंवर्णंविनाशयति अन्यस्यात्यन्तिशतिवध्नातीतिलोपश्तत्कार्यलो
नाशेपुनर्नसंधिर्यथातआगताइत्यादि आगच्छतीतिआगमः आगमोमित्रवत् यथामित्रंमित्रस्यसमीपेआग
त्योपविशति तथाआगमोप्यायाति यथानः सकूछतेसगादिः आदेशः शत्रुवत् यथाशत्रुशत्रुंविनाश्यत
स्थानेतिष्ठतितथाऽऽदेशोपिआदेशिनंविनास्यतस्यस्थानेभवतिथासः सकारस्यनकारादेशावत् अथसंयो
ग संज्ञामाह स्वराइति अंतरंजातंयेषांतेअंतानऽंतरिताअनंतरिताः स्वरैरनंतरितास्वरानंतरितास्वरात
रहिताईदृशाहसाव्यंजनवर्णासंयोगउच्यते अत्रबहुवचनंनात्यभिप्रायेण तेनद्वयोरपिहसयोः संयोग
संज्ञास्यात् बहूनांहसानांसंयोगसंज्ञास्यात् यद्वाहसोचहसाश्चहसाः एकशेषः समासः संयोगातस्यलोप ८

मः संख्यानियमः प्रत्याहाराणां संख्यायाश्च नियमो नास्ति किं तर्हि नियम एव कथं हसो १ झबो २ जब ३
श्चवयपो ४ शब ५ अप ६ स्तथा ञमो ७ झभः खफः ८ प्रोक्तो झसश्च १० हुत ११ ईरितः १ यमो १२ हवः १३
खप १४ श्चोक्तो डव १५ ग्घटभ १६ ईष्यते रसो १७ वस १८ शस १९ ख्यातो झपो २० जस २१ उदाहृतः २ अन्ये २२
...ते ततः प्रोक्ता प्रत्याहारा उदीरिताः सौत्रा एते स्फुटं ज्ञेया तथा चान्ये यथा मति ३ यद्वा भवन्तु एके कस्मा
त् द्वाभ्यां मस्मात् पबो चतुर्भ्यस्तु सः षण्णां भ्यः स्यादित्थं प्रत्याहारास्तु विंशतिः १ झभ १ अब २ इल ३ हुत ४
यम ञम ६ यपः ७ मपः ८ खपः ९ चपः १० अव ११ हव १२ मब १३ जव १४ हस १५ वस १६ रस १७ मस
१८ खस १९ शस २० एवं एकविंशतिप्रतिप्रत्याहारात्र अथ हसानां संज्ञा ग्रह सूत्रं हसा व्यंजनानि हसा
वर्णाः स्त्रो० व्यंज्यंते प्रकटीक्रियंते अर्था यैस्तानि व्यंजनानि अथवा विगतव्यंजनं स्वरलक्षणं येभ्यस्तानि २ ज
रासो सिनुमत्य मनोपधायाः स्वर० हकारमारभ्य सकारं यावत् त्रयस्त्रिंशदक्षराणि हसाः हससंज्ञानि श्रोच्यंते दि
व्यंजनानि प्रोच्यंते व्यंजनलक्षणमाह यत्स्वरहीनं तद्व्यंजनं यत् स्वरेण हीनं रहितं यद्वा स्वरेभ्यो हीं
...अन्यत् यदि वा स्वरहीनं अपरं यदक्षरं न व्यंजनसंज्ञं कथ्यते ननु हकारादयः सस्वराः वर्णाः क
...ताः इत्याह तेषु व्यंजनेषु अकारः सुखोच्चारणार्थत्वात् सुखेनोच्चारणमेव चः प्रयोजनं यस्य स० तस्य

लक्षणमाह उच्चै वेदपाठकरन्यासे उच्चैः स्थाने स्वरेणोपलभ्यमानः प्राप्यमाणः उच्चार्यमाणो
त्तः प्रोच्यते नीचैः स्वरेणोच्चार्यमाणोऽनुदात्तः प्रोच्यते नीचैः स्वरेणोच्चार्यमाणोऽनुदात्तः नीचै
रिति समवृत्या स्वरितः उदात्तादीनां प्रयोजनं वेदेष्विव अत्रतु प्रसंगादुक्तं मुखनासिकाभ्यां
याउच्चार्यमाणो वर्णः सानुनासिकः तद्विपरीतो निरनुनासिकः निर्गता नासिका उच्चारणकाले यस्मा
त्स निरनुनासिकाः किंतु केवल मुखेनैवोच्चार्यमाण इत्यर्थः सानुनासिको निरनुनासिकश्चेति पदद्वयं चि
न्त्यते पि अनयोरत्र लक्षणस्यानुक्तत्वात् अथ समाहृत्याह यथा पंच समानाः ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदात्त्रयश्च
दशात्रा ते पुदात्तानुदात्तस्वरितभेदात्पंच ४५ चत्वारिंशात् भवंति ते न सानुनासिका निरनुनासिक भेदा
न्नवति भेदाः समानानां सत्रं एऐओऔ १३ सांकेतिकत्वात् सलोपः यद्वा ऐ ११ ऐ ९१ सांकेतिकानि चत्वारि पदा
नि संध्यक्षराणि १३ जस्यासोः नुमयमानोपधायाः स्वरः एवं पंचपदं संधावक्षराणि संध्यक्षराणि यथा स
मानानामेव संधिना कृत्वा एषां निष्पत्तिः यथा अकार इकारयोगे एकारः आकार एकारयोगे ऐकारः अकार
उकारयोगे ओकारः आ ओ योगे औकारः यद्वा समानानां व्यंजनानां च संधौ मध्ये वर्तंत इति संध्यक्षराणि इति सं
ध्यक्षरसिद्धिः संध्यक्षरः १३ जस्यासोसिः इनुमयमः इकारात् पूर्वं नकारागमः नोपधायाः रस्थाने रा ६

स्वरमन्योन्यं स्वजातीयेन सह सवर्णमभिलप्यते कथ्यते यथा अ १ ह्रस्वः आ २ दीर्घः आः ३ प्लुतः ह्र
स्वः १ ई २ दीर्घ ईः प्लुतः उ १ ह्रस्वः ऊ दीर्घ २ प्लुतः ऋ १ ह्रस्वः ॠ दीर्घः ॠः प्लुतः ऌ १ ह्रस्व ॡ दीर्घः
ॡः प्लुत एतेषां समानानामेव सवर्णत्वं ननु संध्यक्षराणां तेन हरेऽव गे इत्यत्र सवर्णो · नभवति ननु
सरस्वतीदत्तसूत्रेषु नेक्षिं ह्रस्वादीनां लक्षणं कुतो ज्ञायते इत्यत आह लोका · शेषस्य इह व्याकरणे
नुक्तस्य सिद्धिर्निष्पत्तिर्लोकात् रूपारंपर्याद्वा अवगंतव्येति शेषः अस्य ग्रंथस्यांते · इति पदं वक्ष्यति
तस्तस्मात्कारणाल्लोकतोऽन्यव्याकरणाद्वा ह्रस्वादिसंज्ञातव्या तथाहि एकद्वित्रिमात्रा ह्रस्वदीर्घप्लुताः
ह्रस्वादीनां लक्षणमाह तदेव लोकोक्तमेव एव एकमात्र उच्चारणकालो यस्य स एकमात्रो ह्रस्व उच्य
ते मात्रा कालविशेषः स्यात् अक्षिस्पंदनप्रमाणः कालो मात्रा द्वे मात्रे उच्चारणकालो यस्य स द्विमा · ति
स्रो मात्रा उच्चारणे · यस्य स त्रि · अर्द्धमात्रया भवं अर्द्धमात्रिकं व्यंजनमुच्यते केचिद्व्यंजनं चार्द्धमात्रक
मिच्छंति व्यंजनस्यानाधिकारित्वात् यतः चाषस्तु वदते मात्रं द्विमात्रं वायसो वदेत् त्रिमात्रं तु शि
खी रौत् नकुलस्त्वार्द्धमात्रकं १ किमेतावंत एव भेदा इत्याशंक्याह एषामिति एषां समानानां ह्रस्वादि
त्रैस्वरानामप्यन्येपि लोकगम्या उदात्तादिभेदा उदात्त अनुदात्त स्वरित इति त्रयो भेदाः संति उदा

च्चर्यात् · यति तति शब्दाभ्यां परयोर्जस्शसोर्लुग्वक्तव्यः यति ते · नाग · शीर्षाणि तति · ते ·
विदन इत्युदाहरणं कतिशब्दस्य त्रिष्वपि लिंगेषु सदृशरूपाणि इकारांतानुक्ता · ईकारांतानां
ईकारांतः सुश्रीशब्दः श्रिञ् सेवायां सुपूर्वः क्विप्प्रत्ययः प्रच्छादेर्दीर्घता · इति दीर्घः क्विपः
सर्वापहारी लोपः सुष्ठु श्रियं त्यन्नमिति सुश्रीः क्विवंतत्वाद्धातुत्वं न जहाति शब्दत्वं च प्रतिप
द्यते इति स्यादयः ११ सौ · द्विवचने · सूत्रं य्वो ई च उ च य्वौ तयोः य्वोः इ र इयं · उवं · स्वसौ ·
धातु इ डि · ति ह्रस्वस्तौ · इय् · च उ च च इयव् १२ स्वर · नामिनोरः स्वरे ७ १ सूत्र इण ४ पदं धातो
ईकारस्य स्वरे परे इय् उकारस्य च उव् इति सूत्रात् स्वरे · इत्यनुवर्त्तौ सत्यां पुनः स्वरग्रहणं
स्मृासोरस्य नुडामइति निषेधार्थं विभक्तिवर्जितस्वर निषेधार्थं च ततो सूत्रे विभक्तिस्वर
एवग्राह्यं तेन व्यर्थमित्यादौ न इय् · किंतु इ यं स्वरे इति यत्वं सूत्रेन न स्वरादौ इय् · स्वर · हसादा
वविशेषः सुपाद्वि · संबोधने धातुत्वान्नाधिलोपः किंतु स्तो · हे सुश्रीः हे सुश्रियौ हे सुश्रियः
एवं सुधीशब्दः · ऊकारांतः स्वयंभूशब्दोप्येवमेव लीन्नाप्रापणे सूत्रादेः स्मस्नः नी सेनापूर्वः से
नां नयतीति सेनानीः क्विप्प्रत्ययांतः सेनानीशब्दस्येकारांत धातोरपि हसो १ विशेषः स्वरा

दौ तु विशेषः तमेवं सूत्र द्वारा व्याख्याति द्योधातोरियुवौ स्वरे अनेन इयंस्वरे । उवं एतेन तयो
र्धीधोर्जातः द्योधातोरित्यस्य बाधनार्थं द्योवेनः सूत्रं पठ्यते युवृवुर्त्यौ ॥ २ ॥ वा १ ॥ अस्य य
स्मात् ईकारात् ऊकाराच्च पूर्वस्य शब्दस्य संबंधिन ईकारस्य यकारः ऊकारस्य च वकारः ननु
णीञ् प्रापणे यं धातुः एकस्वरादि द्वित्रिस्वर पूर्वस्य शब्दस्य संबंधि कथमनेकस्वरत्वमुच्य
ते कारकपूर्वस्यापि किं वं तत्र हलादनेकस्वरत्वं । अत्र वा शब्दो व्यवस्थावाचको न तु विकल्पार्थ
स्तेन वर्षाभू पुनर्भू दृग्भू काराभू एभी आदि अनिरिक्तो ऽन्यो यो भू शब्दः स्वयंभू कंभू लभू नाभिभू श्रीगभू
स्वात्मभू मनोभू मतिभू प्रभू तकस्तस्य संभवे सत्यापि द्यौवा इति न भवति । किंतु द्यो धातो[illegible] भ
वतिः अतः एतौ वर्जयित्वा अपर ईकार ऊकारयोः पूर्वोक्तलक्षणयोर्यकार वकारौ भवतः वोग्र
[illegible]णादियं विवक्षा ज्ञेया कुतो निपातानामनेकार्थत्वात् धातोः संयोगपूर्वकत्वे । सुश्रियौ यवक्री
[illegible]रयुवौ इत्यादौ न । यकार वकारौ । किंतु इयुवावेव । एकस्वरे तु नीः नियौ । धीः धियौ । लूः
[illegible]वौ भूः भुवौ । भुवः इत्यादौ न । यकार वकारौ बहुव्रीहिसमासे अनेकस्वरस्यापि । इयुवौ भव
[illegible]सुधीः सुधियौ कुधीः कुधियौ परमधियौ इत्यादि धात्ववयवसंयोगपूर्वकत्वे । एवय:

...धू ॥ सनंवध्वासनं ऋ समासे ॥ सिलोपर २१ अभ्यासो॰ मा॰ ऋवर्णस्य रकारो भ॰
रिपरे पितृरगे मूर्धः ऋर॰ हसे॰ स्व॰ पित्रर्थः सूत्रे लृलं ॥ सां लं॰ २१ लृवर्णस्य लकारो
ऽनुबंधः लृलं स्व॰ लनुबंधः लृलकारोऽनुबंधस्तस्य संज्ञो यस्य धातोः स लनुबंध ३
...लृ आकृतिर्लादाति लइतलित् ए ॥ सां॰ ऽयभवति स्व॰ लीनग्रापले ली आदेः॥ सः स्वः
...वियुट् युवोरनाकादिति युस्थानेऽनं गुण: नेततः एऽयू अनेन एकारस्य अयू स्व॰ ॥ अतो
...अभ्यासो॰ नयनं इतिसिद्धं ऊ ॥ सं॰ अव ॥ हसे॰ वज्रिः सुगमौ गे अति ऊऽब स्वर॰ भव
...आदिर्यस्य सगवादिस्तस्य गवादि स्तस्य गवादि ६१ डितिदे ङ॰ स्य॰ अवर्णस्य आगम अवर्णो
...॥ स्तो॰ अत्त आदिर्यस्य सोऽत्तादिस्तस्मिन् अत्तादि ७१ ङे डौ ङि॰ ङित्वाट्टिलोपश्च॰ वत्तव्य
॥ सो॰ सिद्धं अत्र अकारागमे एवरूपसिद्धिः वर्णग्रहणं तु एचं त्य यथा अभ्यासो वर्ण अवर्णो
अकार एव इत्यर्थः गोऽत्तः अवर्णागमः ऊ अब स्व॰ सं॰ गवाद्यः गोइंद्रः अवर्णागम ओ अब
॰ अ इए गोः पृथिव्याः इंद्रः गवेंद्रः गो अतिनं गवादेरवर्णागम ऊ अब स्व॰ स॰ गवातिनं गोच
...अग्रे ऊढः ऽवर्णागमः अवर्णागमस्य वैयर्थ्यात् सवर्णे दीर्घः सहेति न भवति किंतु ऊ ऊ ऊऊ

कै
टः एवंप्रऊटिः प्रौढिः स्वऽग्रेईरं ऽवर्णागमः अूढ़ा ... स्वैर ... र ... सूत्रा अग्रेउ
हणीत्यूवर्णागमः ऊ३३ ऊऊ अक्षौहिणी सेनाविशेषः सा सेना ऽक्षौहिणी नामस्वागा येकाहिके ग
जेः २१८१ स्ये अग्र २।८ हयो स्त्रिघुं ६५६१ पचषेन्नपदातिभिः २।२३ पशाबुचिदिति क्वचित्य
योगांतरे यकारः स्वरवदवसेयः स्वरेणातुल्यः स्वरवत्स्वरेपरेसतियत्कार्यं भवति तत्यकारपरेपि
भव यथाऽध्वपरिमाणेमार्गप्रमाणभावे गवां मिश्रीभावो एकत्रीभावस्समहीभवनं गोयूति
... वतिष्ठति सिद्धं एवं पितऽग्रेयं पित्र्यमित्यपिज्ञेयं ऐ ऽ । य् । ऐ ११ सं । आय् ११ हसे । एकास्मा
... स्व । नैऽग्रेऽकः ऐ आय् स्व । नायकः स् । ऊ आव् औ अव् औ ११ सं । आव् ११ हसे । अवा
... न । स्व । तौ । ऽग्रेइह औ आव् । स्व । ताविहेतिसिद्धं सू । य्वोर्लोपश्चापदांते यच्च्वच्चयोत
... र स्व । स्वो लोपश्च ११ से । वा ११ अव्यया । पदांते ११ अईणसिद्धं पदांते । आदिशब्दात्
... व । एभिस्तत्रैर्जीतानां संबंधिनोर्यकारवकारयोर्वालोपश्च भवति । तेऽग्रेआगता र
... पिताऽपूएकत्रयकारलोपः अन्यत्रस्वरहीनं तस्माआगताः तयागताः पटोइह ऊअव् शेषं
... इह पटविह एवतस्मैआसनं तस्मायासनं तस्माआसनं तस्मैइदं तस्माविदं असौ

इतिनभः पदमध्येभवति सूत्रं सव सवर्णे १ अइए सदृशोवर्णःसवर्णः दीर्घ ॥ स्वो
मूर्व्ययादि पूर्वोत्तरयोः सदृशास्वरयोर्मिलनेनाद्योदीर्घोभवति अद्यात्रअद्य
मेणवैपरीत्येनगुरूणांगुरुभिःसार्द्धं चतुर्धेतिसवर्णेता १ अदीर्घोदीर्घतांयातिना
दीर्घता पूर्वदीर्घस्वरंदृष्ट्वापरलोपोविधीयते १ दधि अग्रेइह दधीह भानुअग्रेउदय
यः पितृऋणे ऋणं पितॄणं दंड अग्रं दण्डाग्रं ननुदधिइहमत्रकथं इयंस्वरे इतियत्वंनभ
इत्याह सामान्य नूनंनिश्चितं सामान्यशास्त्रतःसामान्यसूत्रात् विशेषोविशेषशास्त्रंवि
बलवान्भ अत्रबहुव्यापकंसामान्यमल्पव्यापकोविशेषः दधिइह इत्यत्रेयंस्वरे इतिसूत्र
मान्यंस्वराणांबहुत्वात्सवर्णे इतिविशेषसूत्रंतस्यसवर्णस्यैकत्वात् पक्षांतरमाह परेण वा
अथवाइहव्याकरणे प्रायशोवाहुल्येनबहुषुस्थानेषुस्थानेषुपरेण अग्रवर्त्तिनसूत्रेणपूर्वसूत्रस्य
बाधः निषेधोदृश्यते यथाइयंस्वरे इतिसूत्रेप्राक्प्रतिपादितं तस्याहिसवर्णे इतिसूत्रेणबाधः
देवाह प्रायशोबाहुल्येनबहुषुस्थानेषुपरेणपूर्वसूत्रस्यबाधः निषेधोदृश्यते यथाइयंस्वरे
सूत्रेप्राक्प्रतिपादितं तस्याहिसवर्णे इतिसूत्रेणबाधः तदेवाह प्रायशोबाहुल्येनेहव्याकरणे १२

अमूसाइंदुः अमूसाविंदुः ताइमौ ताविमौ ताइमौ ननु त[illegible]सर्वं [illegible]पद इत्य अमूईएइति
[illegible]धिः कथं न क्रियते तत्राह लोपशीतिलोपशिकृते पुनः पूर्वापरवर्णयोर्मिथोघटनरूपः सं
धिः कार्यांतरसंधानं च न भ· यथा तत्र आगताः राजन्पा अत्र अडिइति न भवति नोन्नमनित्यमि
तिक्वापि लोपशीकृतेपि संधिर्भ· यद्वा छंदसि न भवतीति नुशब्दात् कुत्रचित् लौकिकोदाह
[illegible]पि लोपशीकृते संधिर्भवति यथा दामोदरः राजाश्वः पंचाग्निरित्यादिः दीर्घसुहृत्पादौ षकार
[illegible]संधानरूपश्च संधिर्भवति पुनर्विशेषमाह छंदसि वेदे लोपश्शकृतेपि संधिर्भ· यथा
[illegible]वेऽग्नेइति एऽय यो लोपश्चेति यकारलोपः छांदसिकत्वात् न संधिनिषेधः तेन अग्नेएहेस
[illegible]त्रे एदोतोतः [illegible]एदोत् ५ स्व· स्वोः एदोतः [illegible]मध्ये अतो सुएदोतोतः इत्य
[illegible]त् दा स्व· स्त्रो· एदोतोतः अत्र तपरकरणम् असंदेहोच्चारणार्थम् अतः अत्यत्र तपरक
[illegible]ग्रहणार्थं पदांते स्थितात् एकारात् ओकारात् परस्याकारस्य लोपो भवति· तेऽग्नेऽत्र
[illegible]यावेकारौ ताभ्यां परस्याकारस्य लोपो भ· पंचकपटवासन्यायात् ऽखंडाकारस्तिष्टतीति
[illegible]टोत्र इति सिद्धं अत्र सामान्यशास्त्रतो एव शेषो बलवानिति न्यायो गोकर्णव्यसनेन

ऽग्नेऽत्र १२ ओयूसव अग्नीद्वित्वात् इयंस्वरे यत्वनिषेध एवंषडूअत्रवत्वनिषे
२२ ओरीइतिईकारः अईएऽग्नेऽऽनयः एऽयूनिषेधः एवंहरीएतौ विष्णूइमौ गंगे
अलेअमूइत्यादि मणीवादिवर्ज्जनादितिविं मणीइव दंपतीइव रोदसीइव सर्बत्रस
[illegible] द्वित्वेपि मणीवादिनिषिद्धत्वात्संधिः कार्यः सूत्रं ओ निपातः आ ११ सां निपातस्तेसि
[illegible] इवइतिनिपातः ११ स्वो वि ननुएकस्वरश्चेतिपदंसूत्रेनास्तिवृत्तौकुतोलभ्यते तदर्थः
अकारादारभ्य औकारंयावत् औइतिप्रत्याहारं अगीकुर्वंतिकेचित् औ ११ सांके· आकारऔ
[illegible]ः स्वरएकस्वरा अत्रनिपाताएवगृह्यंते आङ् उपसर्गवर्जितः वाक्येस्मरणेचयोनिपातरूपआ
[illegible]इत्यपरंसाधिंनप्राप्नोति तथाओकार आघा ओकारः आहो अहो उताहो नोहो हंहो अघाभोभो
इत्यादिषुनिपातरूपः ओकारः सोपिसंधिंनप्राप्नोति नोअत्रं अहोईशाः अघेएवं हेहेइत्ये
तयोरपिप्रगृह्यमितिकेचित् हेअंब हेईशसोपिसंधिंनप्राप्नोति ओकारः तथाएकस्वरः एक
स्वरः केवलःस्वरमात्रएवनतुहसयुक्तोयथाप्रादात् इत्यादिवत् यथाएकस्वरसदृशस्वरःअ १५

अमूनेन एकत्र अकारलोपः स्व॰ द्वितीये ओ औ औ तथैव स्थूलश्चासौ ओतुश्च स्थूलोतुः स्थूलोतु
ओ स्थूलमार्जारइत्यर्थः समास इति किं हे ओतुः अत्र उष्टं पश्य पंचाचात्रौष्टं पश्यपत्यकमेवरूपं एवं त
वौष्टः इतिस्वरसंधिः २॥ अथ स्वरसंधिकथनादनंतरं प्रकृतिभाव उच्यते प्रकृतेर्भावः भवनं
सत्ता प्रकृतिभावः भावनंसत्ता प्रकृतिर्यथावस्थितस्वरूपस्य भावोऽवस्थितिर्वा प्रकृतिभावः स
...संभवेऽपि प्रकृतिस्थाएवयेतिष्ठंति प्रकृह्या उच्यते तत्रादिमं सूत्रं न ॥ अव्ययअदस् १ इत्यदा
...कारलोपः जसीदस्यमः अइए एरीबहुत्वे एकारस्य ईकारः अमी ॥ सं॰ सा सवर्णे नामी
...सिद्धं अदसशब्दस्य जसि यो ऽमीशब्दोनिष्पन्नः स संधिं न प्राप्नोति अमीशब्देन रोगवानपि
...ते तन्निरासार्थं अदस इति पदं प्रयुक्तं तत्र संधिः अम्यसौ अमी अश्वादित्याः इयं स्वरे इति
...वापि संधिप्रतिषेधः अमी उष्ट्राः संधिप्रतिषेधः एवं अमी ऽग्रे एमकामूदस इति किं अमी
...सौ सू॰ ईच ऊ च एच द्वे ॥ सं॰ द्वित्वे ७ अइए सिद्धं ईकार ऊकार एकार त्रयः सिद्धाए
...परं द्विवचने द्विवचनांतः सन् ईकारांत ऊकारांत एकारांतश्च शब्दः संधिं न प्राप्नोतीत्यर्थः
...नानिषिद्धा मणीव इत्यादीन्वर्जयित्वा मण्यादीनां तु द्विवचने ईकारांतत्वेऽपि संधिर्भव

…नारणं यः कश्चिदादौ भवति तादृश एव स्वरोऽन्तेऽपि भवति तदा संधिं न प्राप्नोति यथा अ
…पश्य उ उत्तिष्ठ अ इति निर्भत्सने अपेहि दूरीकुरु इति संबोधने विस्मये वा इ इंद्रं पश्य उ
…रो बोद्धो वा उत्तिष्ठ आग्रहणादाङ् उपसर्गेण सह संधिर्भवति उदाहरणं कंठे आत्राकारनिपा
…ङि ङे दत्तो द्विधा तत्र यः स्यात् ङित्स एव संधिं प्राप्नोति न त्वङित् स एव संधिं प्राप्नोति न त्वङित
…दर्थे । आ ईषत् उष्णमाः इतीषदर्थे आङा सह संधिः आ ईषद्धसे आ इहि एहि इत्यादौ क्रियायोगे आ
…र संधिः आ अमन्ताद् आमन्तात् अमन्ते मो दं मर्यादायां इत्यादि मर्यादायां आ इंडितः ऐंडितः इंड
…ाप्य इति अभिविधौ च आङा सह संधिः मर्यादा सीमा अभिविधिः अभिव्याप्तिः मर्यादा च अभि
…धिः अभिव्याप्तिः मर्यादा च अभिविधिश्च मर्यादाऽभिविधिः मर्यादा सीमा अभिविधिश्च मर्या
दाऽभिविधि तस्मिन् सर्वो द्वंद्वो विभाषयैकवचनांतः स्यात् तत्रैकत्वे द्विगुद्वंद्वाविति नपुंसकत्वं
…नित्य आगमानुशासनमिति भावः नामिनः स्वरे इति नुमागमो न किंतु ङेरौ ङित् अनित्य आगमा
…ासनमितिभावः नामिनः स्वरे तथा आ इति आ चेपे आ एवं किल मन्यसे इति पूर्ववाक्ये आ एवं

…वानपुरु… …च्यते परं…

…रवचमिति स्मरणे स्मरणीय इत्यर्थः अनाङ् आ… …नाति प्लुतः ११ स्वो॰ …यंतु लो

…नो इति सूत्रं पठति यत्र प्लुतस्तत्र संधिन प्राप्नोति न भवति भो देवदत्त ३ एहि का एवा अत्र वि

चारे टेः प्लुतत्वेन संधिर्नः अत्र प्लुत्वात् न संधिः प्लुतलक्षणमाह दूराद्धूते टेः प्लुतः दूर ५१ ङ स्ङ सि

रत् सवर्णे आह्वाने १ अ ई एटि ६१ ङि तिङ् स्येत्यकारलोपः स्वो॰ प्लुतः २१ स्वो॰ चन्निकंठ्या प्लुतस्तु उ

…मात्र एव न तु लिखने रूपः इति परे तु संधिर्भवति हा तात इति हा तात इति हा ताते ति इति प्लुत

… इति प्रकृतिभावः अथ प्रकृतिभावकथनानंतरं व्यंजनकार्यमुच्यते व्यंजनानां संधिक

…इत्यर्थः सूत्रं चपाऽबे जबा चकारपकाराभ्यां गृह्यमाणा वर्णा च्छपाः चपा ३ सवर्णे॰ स्वो॰ अकार

…ं गृह्यमाणः प्रत्याहारो अव सास्मि अव ७१ अइण जकारवकाराभ्यां गृह्यमाणा वर्णा जबा

…व॰ स्वो॰ सिद्धं चपा जबा अबे इति वक्तव्ये चपाऽबे जबा इत्युक्तं तेन क्वचित्पदांते विना जबा

…नो … सद्गुरुः भवदीयः इत्यादियः इत्यादि क्वचिन्न भवति वेवस्वतः मरुत्वात् तडित्वात् वाचा

…ः इत्यादौ न अथवा असमासे सत्वादेव पदांते समासादौ त्वं तर्वार्त्तिनी विभक्तिमाश्रित्य १६

वाच्छं पदांतेऽपितास्थपाजबाभवंति च १ ट २ ज ३ क ४ पा ५ नांक्रमेणज १ म २ द ३ म
वंति अवेपरे षट्‌ अग्रेऽत्र वाकू उग्रेयथाउभयत्रापिसूत्रमिदं टस्यडकगः स्व षकत्रवा
अचूअतंमृजंतं हरितग्भ्यः हरिदभ्यः ककुपदाभ्यांककुवे इतिसिद्धं दिशः अवरः दिशः
पदांततापत्यंण्णात् दिशामितिकः पश्वाच्चपाऽवेजबाः वाचईशाचोः कुः अत्रापिपदांतता
च्चपाअवेजबा अवेऽतिकिंवाकूपूतः षट्कुर्वंति सत्र नमेत्रमावा नकारमकाराभ्यां
माणः प्रत्याहारेऽनमसासिन् नम २१ अइए नकारमकाराभ्यांगृह्यमाणवर्णायमाः नमा ३
सू वा ३ अव अादवेलोपश्चपानोऽनमेपरेवाविकल्पेननमाः नवौ ३ च १ ट २ त ३ क ४
क्रमेणज १ ण २ न ३ मु ४ मा ५ भवंति वाग्रहणात्वदेजबाऽपिभवंति वाग्रहणात्पक्षेज
वाऽपिभवंति वाकूमात्रे २ एकज ३ः अन्यत्रगः स्व षट्‌ अग्रेमम २ एकत्रणः अन्यत्र डस्वरः एतत्
नयनं तदनयनं अपमयः अम्मयः मायिटिप्रत्ययेपरेतुनित्यमेवनमास्युः यथाचिन्मयं वाङ्म
अत्रनविकल्पः तयाचवाग्रहणादेवक्वचिन्नवस्थापितमास्यः यथामदूमयं मन्मयं अत्रचप ५
सिरत्सवर्णेचपात्ऽग्रेछः सोऽग्रामिस्युः नमस ... स्वल

रश छो स्वरः श्नोविसिद्धं चपादुत्तरस्य छः छकारो [illegible] विनेपुरु [illegible] नवा [illegible] ते परं [illegible]
रस्य छकारस्य: वाच्छूरः पक्षे वाछूरः इतिसिद्ध छेः [illegible]
त्पादो छत्वं न स्यात् सूत्रं होनभाः तद्दृस्य· सूः नभाँस्य यथा ककारात् परस्य दस्य घः चकारात्परे
टकारात्परस्य हस्य ढः तकारे परे भः यद्वर्गस्य चपः पूर्वं हकारात्किलदृश्यते हस्य स्थाने भवेद्धर्ग
[illegible]स्य चतुर्थकः १ वर्गचतुर्थो हस्य सवर्णो इति चाग्रहणात् क्वचिच्चपादनुत्तरस्यापि हस्य
[illegible]वति यथा समिध् होमः हकारस्य धः नबेजबाः स्वरहीनं समिद्धोमः यद्वा क्वाचिदनवसा
[illegible]सानताग्राह्यातेनवावसाने इति धकारस्य भकारः पश्चात् होनभाः तद्धितः तद्धितः
तत् ग्रहविः होनभा इति हकारस्य धकारः पश्चात् चपाम्रुवेजबाः हस्य दः स्वरहीनं तद
[illegible]तं इतिसिद्धं वाकूलग्रेहरिः हस्य घः पूर्ववत् चपाम्रुबेजबाः इतिकस्य गः वाग्घरिः
हरिः सिंहः इतिसिद्धं एवं अच हलं अज्झलं बरः ग्रेहलानि षट्लानि ककुप् ग्रेहा
[illegible]सा सूत्रं स्तोश्चुनाश्चुरिति पाणिनिसूत्रं स्तोश्चभिश्चुरकरे दनुभूतिः तत् षमसानमिह
[illegible] सोश्चुः सचतुश्चस्तुः स्तस्य स्तोः द १ डिति डस्येत्पकारलोपः स्तो· शाचुश्चश्चवसैः १८
[illegible]

डति तु इत्यस्य तोऽस्य सूत्रो· तोऽग्रेल ७१ सू· नामिनोरः जल·ल ११ सूत्रो· तवर्गस्य· उदा
लुनाति अनेन तस्य लः सू· भवान्ऽग्रे लिखति तोर्लि लँनस्य लत्वे कृते अं तस्याद्विव
एकालेति द्वायं अंतेति छंतीति अथवा वर्गाणां अंतेति छंतीति अंतस्थाः तेके यवरला वा
राः कथंभूता रेफेण रकारेण वर्जिताः शेषाः यवलाः इत्यर्थः कथं द्विप्रभेदा इत्याह सानुनासिकाः
नासिकाश्च २ तत्र तावद् घस्थाने लकारो निरनुनासिको भ· नकारस्य सानुनासिकत्वात् नकारस्था
रोपि सानुनासिक एव भ· तेन पूर्ववकारस्योपरि अर्द्धानुस्वारो भ· सू· भवाँल्लिखतीति सिद्धं सूत्रं
स्वयया ष् ७१ सू· षकारे परे· भवान्षष्ठः अत्रानेन ष्टुरिति प्राप्तस्य टवर्गस्य निषेधः किंतु सू· सूत्रं
तू डु ७१ डि· ति टु इत्यस्य टो डुस्य सूत्रो· टोः ऽग्रेऽत्य नामिनोरः स्वरूपे ७१ डसि वत् स· पदांते वर्ज्जमा
नायः टवर्गस्तस्मात् उत्तरयोः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गौ न भव· परं नाम्न भवति नगरीवर्ज्जं उदा·
न्यूनम्रग्रे नरः अत्र डुत्वे निषेधः ततो न मेजमावाचष्टेऽत्र एएस्· वण्नरः नानरो नरः इति बहुवचनेष
प्रसीदंति अत्र षत्वनिषेधः नाम्न भवति नगरीवर्जनात् षणां षण्णवतिः [illegible] सागर्भ [illegible] त्रद्दो
दिनिसूत्रं नलगति किंतु ष्टुभिष्टुरिति भवति [illegible]

[illegible]भिः ३३ स्तो॰ श्चवचुश्चुः ॥ स्तो॰ श्चुत्वएकत्वे [illegible] विति पुं [illegible] त्वा [illegible] ते परं [illegible]
[illegible]तीति छांदसत्वान पुल्लिंगत्वे श्चुभिरित्यत्र बहुवचनं [illegible] यथासंख्य [illegible] सकार
[illegible]स्य शकारः स्ववर्गयोगे पूर्वतः परत उभयथापि संबंधे सति शकारः स्यात् तवर्गस्य शकार चवर्गयोगे
चवर्गः स्यात् कस्यऽग्रेश्चरः उभयत्रापि तस्य चः चपाश्चुः शः इति शस्य चः स्व॰ तत् श्रवणं त
[illegible] उभयत्रापि तस्य चः चपाश्चुः शः इति शस्य च्छ्वः कस छादयति कश्छादयति सत्ऽग्रेभं
श्चुभिश्चुरिति चः चपाश्चवेति चस्य जः स्व॰ सञ्जेकासूत्रं नशात्॰ न ॥ श्चुत्व॰ श ५ १ ३ सि
[illegible]व॰ शकारादुत्तरस्य तवर्गस्य चुत्वे चवर्गो न भ॰ प्रश्नऽग्रेनः रूपद्वये पचवर्गस्य निषेधः किं
[illegible]श्नः विश्नः प्रछुत्न प्रश्नः विछगतौ विछत्न विश्नः सूत्रं ष्टुभिष्टु पचष्टुः ष्टवसौ ष्टुभिः ३३
[illegible]ः ॥ स्तो॰ ष्टुभिरित्यत्रापि बहुवचनं यथासंख्ययोगसूचकं स्तोः सकारतवर्गयोः षकार
[illegible]कार टवर्गौ यथासंख्यं भवतः इत्यर्थः सकारस्य षकार तवर्गस्य टवर्गः कस षष्ठेटीकते
तो [illegible] उभयत्रापि यस्य षः स्व॰ कष्षष्ठः कष्टीकते कः समर्थो भवतीत्यर्थः टीकृ गतौ सामर्थ्ये च त
[illegible]ष्टुनेन तस्य टः स्व॰ तष्टीकते विड्षुगेठलः पूर्वस्वसे चपा॰ ततः ष्टुभिः ष्टु विठलः सूत्रं तो

...वर गर्येज्ञेयः क्वचित् राघपोद्धिः स्वरः एवशीतार्त्तः दुःखार्त्तः वसनार्णं कंबलार्दशार्णं वत्सा
...र्णं सूत्रं लः ऋलल ११ सांके ऋल ११ हसेप वृत्तेरर्थोज्ञेयः तवऋग्रे लकारः लऋल राघपोद्धिः
...नकारोस्तिरकारोनास्ति राघपोद्धिः कथंलगति तत्राह रलयोरितिरकारलकारयोरपिसावर्ण्यं
...होतकारः सवर्णेदीर्घः होतृकारऋवऋत्सवर्णेविपिरलयोरित्यनेनसावर्ण्यं ऋल्वर्णस्या
...ः सावर्ण्यं रलयोर्भवति तथावेदेसवर्णत्वंस्यात् ऋकारलृकारयोः १ परिऋग्रेऽकः पर्य्यंकः एवं
...ऋंकः पर्य्यंकः एवंपलिऽग्रेऋंकः पल्यंकः उभयत्रापिइयंस्वरे रलयोः सावर्ण्यात् राघपोद्धिः
...सिद्ध सूत्रं एऐऐ ११ सां ए ११ सांऐ ११ सां वृत्तिंकथाउदाहरणं तवऽग्रेत्राएऐऐ तवैषा तवऋग्रे
...ऐऐ तवैश्वर्यं सूत्रं ३१ सां ऊ ११ सां वृत्तं वृत्तिः सुगमा उदाहरणं तवओदनं ओऔऔ तवौ
...न तवऽग्रे ओन्नतत्वं ओऔ तवौन्नत्यं गंगाओघः गंगौघः सूत्रं उष्ट्रऋओतुम्ब ओष्ठो नूतयोः उष्ट्रोवो
...उवंस्वरं वा ३१ ऋव्ययाउ ११ सां ओऔओ ऋवर्णस्यउष्ठोत्वोपरयोः सतोः ओष्ठोत्वोः ओकारेणस
...ऋकारस्यउकारो भवति पक्षे ओऔओ समासेसति यथाओष्ठो ... वीइतिसत्वं ... ओ ... योः ऋ
...वालोपोभवतीतिव्याख्यात विंशसूत्रे ओष...

[illegible]मतो इत्यनेनोत्सर्गापवादौ उक्तौ ततउत्सर्गो [illegible] [illegible]वानपुंस[illegible] नवा [illegible] ते यरं[illegible]
[illegible] मन्नेवोदाहरणे सूत्रद्वयसं भवेसामान्यविशेषयोर्यद्विशेष [illegible] लगाति पू[illegible] [illegible]
[illegible]रोक्तंसूत्रे ततः प्राप्नोति ननु पूर्वोक्तमिति भावः एवंभानुउदय [illegible]नुबमिति सामान्यंसूत्र· विशेषः एव
[illegible]न्यत्रापि १ स्त्रोकार्याद्यंस· अ॥ सं। १६७ १ए ११ सं· नव ग्येद्दं अ इऐ अ वर्णे [illegible] र्णपिदेसह उभयोर्या
[illegible] तवस्दं तवेदमित्युदाहरणंगंगा इयं गंगेयं अत्रापि विशेषमाह · हलआदि यस्य सहलादिः त
[illegible] दः ६१ ङि तिङ स्येत्यकारलोप स्त्री· ईषादिर्यस्य सईषादिः तस्मिन् ईषादौ ११ ङि ङ्योङित् औङि
[illegible]पस्व· टे ६१ स्वङितिङ से· नामिनोर· राष्पा· लोप २१ स्त्री एववक्तव्य ॥ स्त्री· हलादेः शब्दगस्य
[illegible]परे [illegible]अत्यस्वरादिष्टिरिति टेर्लोपोवक्तव्यः हल ऽ ग्रे ईषा अनेन टेर्लोपः स्व· हलीषा· आदि शब्द
[illegible]षा· मनीषा· लांगलीषा· अ घ अ ग्रे ऊं अ ग्रो शकंघु कुल अटा कुलटा सीमन् ऽ तः सीमंतः
[illegible] पतंजलिः सारअंगः सारंगः इत्यादयोतथैवज्ञेयाः सूत्रं उऊ ३१ सावे· उ॥ सं· वृत्तिः कं
[illegible] उऊ तवोदकं गंगा अग्रे उदकं ऊंगंगोदकं सूत्रं ऋ अ रु ११ सं· अ रु ॥ हसेपः चअग्रेपाव
तो [illegible]ःऋ अ रु जलतुंविकान्या· तवर्द्धि· इतिसिद्धं क्वचित् ११ अव्ययाद्धि· आरु ॥ हसे

न ६।स्व· श्लोक · चपाऽपूर्वे· सिद्धं समात्परस्य आम् षष्ठीबहुवचनस्येतिव्या
न्नमया आमेः इत्याम् स्त्रियांयोः इत्याम् आमौ इत्यप्याम् विभो व्ययादित्याम् कासा
न्ताशब्दात् टित्वादादौ उकार उच्चारणार्थः इति नडित्यागमः आमोनुट् इतिकर्त्तव्य
ति विपरीतकरणं नुटो नित्यत्वसूचकं· तेन वारीणांस्त्रीणामित्यत्र नुडागमः एवस्या
नामिनः स्वरे इति न भवति· सूत्रं नुट्सहिते आमूनाम् तस्मिन्नामि ११ स्वर· नुडागमसहिते
आमिपरे दीर्घो भवति इति दीर्घः स्वर· मोनु· देवानाम् आधारेकत्वविवक्षायां ११ देवाः
·· १२ षष्ठी द्विवचनवत् देवयोः देवे च देवे चेत्येकशेषे सप्तमी १३ देवसुइतिस्थितेए
भव ततः सूत्रं क्विलात्परः इतस्य कुश्च इलश्चाक्विलांतस्मात् ५१ उ·सि सवः ष।। सो· सस्व
र· स्वो· कृत६१ ३·सस्य सूत्रसिद्धं वृत्तिः कं आ नवरं केन चित्सूत्रेण कृतस्यैव सकारस्य
षकारो भवतिनन्च कृतस्यस्वाभाविकस्य अन्तेस्थितस्य सस्यषत्वं न भवति यथाहरिस्तत्रे
त्यादौ न षत्वं· तथानुम् विसर्गांतरेपि षत्वं यथाहवींषि हविः षु पूर्वे हविस् शब्दोस्तिइत्य
स्सः षइति कर्त्तव्येयत्सः सइति विपरीतत्वे न कृतं ततः क्वचित् क्विलं विनापि सस्यषत्वं ज्ञापना

श्रः मूर्द्धन्यभावश्णोत्तु इत्यादि देवेषु इति सिद्धं संबोधनमाह आमंत्र्यते आहूय
ते यस्य ... रमः मूर्द्धन्यभावश्णोत्तु इत्यादि ... आ ... सि ॥ स्त्रो॰ धि ॥ स्त्रो॰ सूत्रमिदं सिद्धं आमंत्रण
ते पुरुषोऽनेनेत्यामंत्रणं तस्मिन् ७१ अरण सि ॥ स्त्रो॰ धि ॥ स्त्रो॰ सूत्रमिदं सिद्धं आमंत्रण
ते पुरुषोऽनेनेत्यामंत्रणं तस्मिन् अभिमुखीकरणं अनभिमुखोऽभिमुखः क्रियते अनेनेति अभिमुखीकरणं तस्मिन्न
मितिकोऽर्थः अभिमुखीकरणं अनभिमुखोऽभिमुखः क्रियते अनेनेति मुखीकरणं तस्मिन्न
मितिकोर्थः अभिमुखीकरणं अनभिमुखोभिमुखेक्रियते अनेनेत मुखीकरणं तस्मिन्न
मितिकोर्थः अभिमुखीकरणं सांधिसंज्ञोभवति उदा॰ देव ॥ सांधिसंज्ञायां द्वि
र्यो विहितः तृतीयः सि प्रथमैकवचनरूपः सांधिसंज्ञोभवति उदा॰ देव ॥ सांधिसंज्ञायांद्वि
र्यो विहितः तृतीयः सि प्रथमैकवचनरूपः ... अकारलोपः गबेजबाः तस्य॰ द॰ स॰ लोप
कार्यमाह सूत्रं समान ५१ ङ॰सि॰ सव॰ धि ६। ङि॰ स्येत्यकारलोपः गबेजबाः तस्य॰ द॰ स॰ लोप
कार्यमाह सूत्रं समान ५१ ङ॰सि॰ सव॰ धि ६। ङि॰ स्येत्यकारलोपः अतोत्सुः उ
नो॰ नामिनोरः तलंतु॰ अधातु नधातु तस्मात् ५१ ङि॰ति ३॰स्येत्यकारलोपः अतोत्सुः उ
नो॰ नामिनोरः तलंतु॰ अधातु नधातु तस्मात् ५१ ङि॰ति ३॰स्येत्यकारलोपः अतोत्सुः उ
... एदो॰ सिद्धं समान्यादुत्तरस्य धेर्लोपो भवति अत्रसमानादिति॰ ह्रस्वसमानात्परस्येति
... एदो॰ सिद्धं समान्यादुत्तरस्य धेर्लोपो भवति अत्रसमानादिति॰ ह्रस्वसमानात्परस्येति
व्याख्येयं॰ अन्यथा॰ हेहाहाः हेहूहूः हेवातप्रमी॰ इत्यादौ॰ विरुध्यति॰ अधातोः क्विवंतात् ।
व्याख्येयं॰ अन्यथा॰ हेहाहाः हेहूहूः हेवातप्रमी॰ इत्यादौ॰ विरुध्यति॰ अधातोः क्विवंतात् ।
अक्विबंतो धातुरुच्यते॰ क्विवंतस्य शब्दो धातुरित्याभिप्रायः अनेन धिलोपः पूर्वीत
अक्विबंतो धातुरुच्यते॰ क्विवंतस्य शब्दो धातुरित्याभिप्रायः अनेन धिलोपः पूर्वीत
...तहेतु गाभि अभिमुखस्य भावः अभिमुखत्वमभिमुखत्वं तस्याभिव्यक्तये प्रकटीक
...तहेतु गाभि अभिमुखस्यभावः अभिमुखत्वमभिमुखत्वं तस्याभिव्यक्तये प्रकटीक
...हेशब्दप्राक् ७१ दौ प्रयुज्यते इत्यर्थः हे देव द्विवचने सव॰ स्त्रो॰ अन्यान्यपि शब्दानाहरा
...हेशब्दप्राक् ७१ दौ प्रयुज्यते इत्यर्थः हे देव द्विवचने सव॰ स्त्रो॰ अन्यान्यपि शब्दानाहरा २७
...पत्रकाव्येन विभक्तार्थं दर्शयति वल्लासिषति॰ कानने कुसुमिते॰ वल्लंलतासंसक्ता २७

इत्यस्य सर्वादित्वेन अन्यत्र तु स्वस्मै रोचते स्वस्मै पुत्राय देहि अत्र सर्ववत् अंतरश
...योगे उपसंख्याने स सर्वादित्वं नान्यत्र यतः मध्यो छिद्रे विशेषे च व्यवधाने बहिर्यु
ायनमः ...ख्यानेने प्राज्ञाः षडर्थः अंतरं विदुः १ अंतरस्मै गृहाय नगरबाह्याय चंडालादिगृहा
मः श्रीगुरु ... पुरि तु न अंतराये पुरे कुप्यति चंडालादि बाह्य पुर्ये इत्यर्थः वस्त्रांतरेण पिहितं वस्त्रा
तरेणावृताय शाटकायेत्यर्थः यतः सर्वादि सर्वनामाख्याने चेड्डोणात्यवाभिधाय सर्वादि स्यात्व
...स्या यां समो तुल्यांतरो पुरि १ परिधाने बहिर्योगे स्वार्थे ज्ञात्यन्यवाच्यपि उभशब्दस्य भवच्छ
ब्दस्य च तृतीया समासे तथा हेत्वर्थे सर्वादेः सर्वाविभक्तयस्तदर्थं व्ययात्सर्वनाम्नष्टेः प्रागक
च् इति अकच् प्रत्ययार्थं च सर्वादि मध्ये ग्रहणं यथा उभौ हेतौ उभाभ्यां हेतुभ्यां उभयोः हेत्वोः
त्वत् हेतुः त्वत् हेतुं त्वता हेतुना त्वते हेतवे द्वौ हेतू द्वाभ्यां हेतुभ्यां द्वयोर्हेत्वोः भवान्
हेतुः भवंतं हेतुं भवता हेतुना इत्यादि तथा अज्ञातौ उभौ उभकौ एवं द्वकौ भवकत् भव
कंतः ...कत् इत्यादि त्वच्छब्दः शायच्छंदस्येव एते सर्वादय उच्यंते कथ्यंते त्रिलिंगाः लिंगत्र
यः ...णः तत्र पुल्लिंगे रूपमाह सूत्रं जसः ॥ सं० ६ ॥ सां० सर्वादिः सुबोधा गुरुः २८

वज्रेणाभिहतो गजो गजो निपतितो वृक्षाय देयं जलं वृक्षादानाय मंजरीं कुसुमितां वृक्षस्य

पार्श्वोन्नतान् वृक्षे नीडमिदं कृतं शकुनिनाहे वृक्ष किं पश्यसि १ वीरः सर्व· शिष्यः कुरुते एवं

बहुना विनयेन तत्त्वबोधाय आगत्य निजस्यानाद् धर्माचार्यस्य पादांते १ पुनर्विशेषमाह

अकारांतानामिति यद्यपि सर्वादयोप्यकारांतास्तथापि सर्वादीनां विशेषो दृवशब्दात्कश्चि

द्दोस्तिके ते सर्वादयः इत्याह· सर्वविश्वयावत् अस्मद् विश्वशब्दस्य सकलार्थवाचकत्वे स

र्वादित्वं न तु जगद्वाचकत्वे जगद्वाचकत्वे तु कुलशब्दवत्· समः अतुल्यार्थे सर्वार्थवाचकः तु

वस्थायामेव सर्वादित्वं स्वभिधेयापेक्षावाधिनियमो व्यवस्थेति विकल्पः स्वस्याभिधे

या दिग्देशकालस्वभावस्तमपेक्षते ते नैवापेक्षते इति स्वाभिधेयापेक्षः ईदृशो योऽवाधिर्मा

[illegible] नियमो वश्यंभावस्त्वभ्रंशो व्यवस्था उच्यते दक्षिणशब्दस्य मार्वीणे ऽग्रगारनाय

[illegible]त्वेन सर्वादिकार्यं· अन्यत्र दक्षिणा दिग्देशवाच्यत्वे सर्वादित्वं नत्वोष्टवाचक

[illegible] स्वजातिधनान्यवाचित्वे सर्वादित्वं ज्ञातिधर्मार्थवर्ज्जं· किंतु· आत्मआत्मीयार्थे·

[illegible]संज्ञातावात्मनिवात्मीयधने स्वाख्याप्रवर्त्तन्ते इति स्वाः स्वेपुत्राः ज्ञातयः स्वा

[illegible]

...विशेषणात्रेफहकारयोर्द्वित्ववर्जनात्रेफस्य द्वित्वं न भवति ततः किं कर्तव्यमित्या
णायनमः न ५१ ङसिरत् सव· यप ११ सखो· द्वि ११ अव्ययाद्विभक्तेर्लुक् चपाअवेजवासंधियपः
मः श्रीगुरु... वे ऊँ ओ सिद्धं स्वरः पूर्वमादौ यस्य स पूर्वः तस्मात् स्वरात् परस्मात् रेफात् परो ग्रस्थाय
णानि... इतिय· द्वित्वे· नल· यथा तु बीजलस्योपरि गच्छति नाधः स्व· गौर्य्यत्र इति सिद्धं केचित्तु
नक दीर्घादाचार्याणामिति दीर्घस्वरान्ग्रस्यात् रेफात् परस्य यपस्य द्वित्वं नेच्छति तन्मते गौर्यत्र इति
योनि... यावत् सर्वेष्वपि सूत्रेषु स्वरे इति पदं तथा उवामित्यादिषु प्राकृवत् ज्ञेयं एवममुनाप्रकारे
न... न्यप्रयोगेष्वपि यत्र केवल सूत्रांतरादन्य सूत्रात् पदांतरस्य अन्यपदस्यानुवृत्तिर्ज्ञेया ग्रंथस्य
शास्त्रस्य भूयस्त्व भयात् अस्माभिर्न लिख्यते केचित्तु आभिः सरस्वतीभिर्न लिख्यते स्म इति व्या
कुर्वीति शेषं सुगमं सूत्रे ३ ११ सो के॰ यथा उअ उअ ३ ११ नपुंसकस्येति ह्रस्वः नपुंसकात् स्य
मोर्लुक् च २१ अम्शसो· मो· तपरकरणं विना कारग्रहणं च विना वर्णमेव गृह्यते तेन उ इत्युक्ते
वर्णो उकार ऊकार रूपः वत्वं वकारमाप्नोति स्वरे परे मधु अत्र मधु अत्र उवामिति उकारस्य
कारः हसेहसः इति ध· द्वित्वं· झभे जबा इति पूर्वधस्य दस्य· मध्वत्र इति सिद्धं मधुनो ऽत्र ॥

रीत ह्रस्वस्वरात्परोऽग्रे वर्त्तमानो रेफहकारवर्जितोऽन्यो हस्तेह सप्रत्याहारसंबंधी वर्णो हसोह
से परे सति द्विर्भवति द्वयोर्भावो द्वित्वं एकस्य द्वौ भवतः इत्यर्थः इति धकारस्य द्वित्वविधानात्
द्वावेव शिष्यंते इति दध्ध्य्यानय इति जाते सूत्रं मबे ११ अईएजब १२ सब· स्वो· वृद्धिः सुगमा
अत्रैतस्त्रेनसानामिति पदं ङसे च पा ङसानामिति सूत्रादनुवर्त्तते अन्यत्रापि अनुवृत्तिः सरस्वतीदत्त
त्रयाणक्रमादवगंतव्या अत्र तु मया न कथयिष्यते अनेन सूत्रेण पूर्वं धकारस्य दकारः ननु म
योर्विंशतिजबाः पंचैव तेन यथासंख्यमिति धकारस्य दकार एव कथं क्रियते तत्राह सवर्णत्वा
धकारस्य दकारो भवति ननु धकारदकारयोः सवर्णत्वं कथमित्याह वर्गे भवो वर्ग्यः वर्ग्यो वर्णो वर्गे
स्ववर्गात र्द्ववर्त्तिनाऽक्षरेणास्सह सवर्णो भ· इति सवर्णत्वात् धस्य दः यद्वा यथासंख्यं मदुधजडद
पि धस्य दः अत्र तु सवर्णत्वाद्यथासंख्यमित्युभयथापि धस्य दकारः परं अत्र निमधभ्या
र्णत्वादेव धकारस्य दकारः ननु यथासंख्यं स्वरेण हीनं यत् अक्षरं तत् परेण अग्रे स्थि
ण वर्णेन सह संयोज्यं दध्यानय इति एसिद्धं एवं स्वादि अत्र स्तु स्वस्त्यस्तु हरि अनुभवः हयस्तु
दाहरणमाख्याय ईकारोदाहरणमाह गौरी अग्रे अत्र इयं स्वरे यो ह्र अत्र इति जाते ततोऽ

...सोऽ...

...[illegible]...

...ष्णायनमः ...कारेत् ओ्रादेशः ओत्यस्य भवतीतिवचनात् इकारस्येत्यर्थः नत्वत्रषष्ठीनिर्दिष्टस्येत्यने
...नमः श्रीग... आदेशप्राप्तौ पुनङिदंतस्येति किमर्थमुक्तं तत्राह गुरुः शिष्यः सर्वस्येत्यनेनषष्ठीनिर्दिष्ट
...नि... स्यवाधः अयङ् इतिवद्भूत्तरत्वेगुरुरादेशस्तेनसर्वस्यैवभवति तन्निवारणार्थंङिदंतस्य
...ष्मका... त् उकारेत्रयः ओ्रादेशः सगुरपिअन्तस्यैवभवति इकारस्यअयइत्यादेशः नामीतिदीर्घेषु
...रूपो ...णि · स्व · मो · त्रिशब्दस्यबहुवचनांतत्वेपित्रेरित्येकवचनंषाष्ठनिर्देशात् अथवात्रेरित्येकेवच
...न नर्निर्देशात् असमासांतत्वे एव · अयङ् आदेशः समासांतत्वेतुन · यथाप्रियास्त्रयोयेषांप्रियत्रयः
तेषांप्रियत्रीणां एवंअतिक्रांतास्त्रिभिरिति · अतित्रयस्तेषां अतित्रीणांइत्यादौन · अयङ् ॥ छि
ला · त्रिषु · हे त्रयः कोसंख्यायेषांतेकति · किम्शब्दात् डतिप्रत्ययः शेषानिपात्याः कत्यादयः
इतिसिद्धस्य कतिशब्दस्यबहुवचनांतस्यापिजस्शसोविशेषमाह · कतिशब्दात्परयोर्जस्शसो
र्लुक् वक्तव्यः डतिप्रत्ययांतादितिवा · अनेनजस्शसोर्लोपः कर्त्तव्यः लुकिनतन्निमित्तमिति ·
लुकिकृतेसति · यस्यलुक्क्रियते · सएवनिमित्तंकारणं · यस्यदृष्टंशायत्कार्यंतन्नभवति · ते
न एओऔङसिप्रष्ठीतिदीर्घत्वंचनभवति शेषंसुगमं कतिशब्दस्यसंबोधनाभावः एवंकति ॥ ५८

प्रजा[illegible] ः प्रजापतये प्रजापतेः प्रजापतेः प्रजापतौ इतिधौ हेप्रजापते समानाद्धेल्लोपो हे
प्रजापती· डौयू हेप्रजापतयः एओजसि द्विशब्दो द्विसंख्यावाचकत्वात्· नित्यंद्विवचनांतएवद्वि
वचनं अंतेर्यस्यसद्विवचनांतः द्वि १२।२२।३२।४२।५२।६२।७२त्यदादेः त्यद् आदिर्यस्यत्यदादेः स्त
स्यत्यदादेः ६। डितिडस्य· स्त्रो· टिः ६। प्राग्वत् विसर्जः सुभिसुः स्व· अ ११ स्त्रो· नामिनोरः स्व·
स्यादि ७१ डेः रोडित् डित्वाट्टिलोपः स्व· ४ पदं त्यद् तद् यद् एतद् अदस् इदम्· किम्· युष्म
द्· अस्मद् एतेत्यदादयः त्यदादेशब्दस्यटेः अंत्यस्वरादिष्टिः इतिसंज्ञाप्रक्रियोक्तलक्षणाया:
टेस्सादौ विभक्तौपरतोऽकारोभवति· अनेनद्विइत्यस्य ६ सर्वत्र त्रिअसइतिस्थिते एओजसि
रूपद्वयोः औऔऔ· ततोरूपत्रये· अद्भिः ६२।७२ औसि· एअयू स्व· स्त्रो· त्यदादीनां संबोधनाभा
वोयं· द्विशब्दइकारांतः त्रिशब्दस्त्रिसंख्यावाचकत्वान्नित्यंबहुवचनांतः बहुवचनमेव·
स्यस १३ त्रिजसइतिस्थिते· एओजसि· एऽयू स्व· त्रयश्शरी· अम्शसोरस्य· सोनःपुंसः
त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः आमिविशेषः पूर्वन्नुडागमः ततः स्त्र· त्रि ६। डिति ङसस्य स्त्रो·
ङसे· नामिनो· स्त्रिं त्रिशब्दस्य अयङ् इत्यादेशोभवति नुट् सहितेआमिपरेङिदं

·सोऽ·कमपरे इयं· सू· सख्युरसख्यसंबुद्धावितीस्यतेसूत्रं ऋ·ऋत ५। स्व·स्त्रो· ङ·कारेणो
मः नाऽऽदितः अ्र: ऊ· सस्यउ·६। सो· ३७। मो· सूत्र·मिदं २पदसिद्ध ऋकार· वृत्तिः ङसिङसोः
गुस्से नपत्रापयकारस्योकारः सच· उकारः ङि·त् संज्ञकः कल्प्यः ङित्वाद्दिलोपः ङितिद्वेः खसो·
इयं·सू·स्रो·६३ नुडागमः नामि सू· मो·७१ ऊ·रोङित इत्योकारेकृतेकृते ङित्वाद्दिलो
पे चत्त्रेयदादेशास्तद्भवतीतिन्यायात् एकदेशविकृतमनन्यवत् इतिन्यायाच्च सखिपत्यो
री कृइतिईडागमः इइयं· शेषंहरिवत् एवंसखिशब्दसाधनंपतिशब्दस्यसाधनमाह· पा
न्यं रक्षणेपातेः किंदतिः आतोनपिपातीतिपतिः पतिशब्दस्यप्रथमाद्वितीययोः प्रक्रियासा
धनाहरिशब्दवत् तृतीयादौतुसामान्येनसखिशब्दवत्· पत्या· पत्ये· पत्युः पत्यौ तत्रापि
विशेषमाह असमासएवसमासरहितं एवंच्चपतिशब्दः सखिशब्दवत् साध्यः टादौस्वरे
समासांतस्यचपतिशब्दस्यनादयोभवति· टाना·ङि·ति· ऊ·स्यङे·रोङित् इत्यादि·सूत्रा
णि भवंति यथाप्रजानांपतिः प्रजापतिः इतितत्पुरुषसमासेकृतेद्वितीयायावत्· विशे
षतः टाना·स्त्रियामित्यादि· सूत्रसमुच्चयेनहरिशब्दवत्साधना प्रजापतिना प्रैपीत मांऽ२

एकारादेशेकृतेपिडादेशस्यनित्यत्वात् डादेश एव स्यात्· नत्वैकारः अथवा एसरवमुरित्यत्र स
मैविपरीतस्यषष्ठ्यानिर्दिष्टत्वात लक्षणात् सोएकारोनाह्वाचिन्नतुऔकारादिचतुर्षुपरेषु इत्ये
वास्तिमनेनइत्येकारस्यैकारः एआय।सू· एवं १३।२१।२२ एतेष्वपिज्ञेयं द्विवचनस्यडौआव्
छंदसिः द्विवचनस्य प्रथमोद्विवचनस्य औइत्यस्यछंदसिवेदेवाआभवति सखाया संबोध
नेऽधेवितिविशेषणादेकवचनेएकारेन· तत्राह विप्रावत् समानाद्दीर्घलोपोघातो·धौशेष
प्राग्वत् २२ हरिवत् तृतीयादौ· विशेषमाह सूत्रं सखि· सखिश्चपतिश्चसखिपतीतयोः
सखिपत्योः ६२ इयं स्वर· स्वो· ईका ११ हसि सखिपतिशब्दयोः टाङे· ङिषुपरतः ईगागमोभ
वति कित्वादंतेदीर्घत्वान्नानभवति ततोदीर्घईकारांतत्वात् टानास्त्रियामिति· सूत्रेणटा
नानेनानभवति तेनछंदसि· किंतुसवर्णे· इयं· सख्या पत्या इतिन्यायात्· क्वचित्· ई
गागमोनभवति· तेनछंदति सखिनापतिना· इतिरूपंभवति तत्रटानास्त्रियां ४॥
गमः स· इयं स्व·।५१ विशेषमाह सूत्रं।क्रु· क्रकू ११ हसे· उ·कारेण उपलक्षितः
...नि २१ अथवा अमेनमावा क्रुङे सखि पतिशब्दयोर्कृगागमोभवति
...
...त्रपा·

...स्तु हेति तओ इकारांतस्यापिसाखिशब्दस्य हरिशब्दापेक्षयाभेदो
...हवत् दाने सनोति ददातीति सखा सनेर्डखिः प्रत्ययः डित्वाट्टिलोपः साखिशतिजा
...यनमः ... सूत्रे सेर्डोधेसि द्द। डि ति ३ स्यस्त्रो डा११ सांके नामिनोरः जलतुं नाथ आधिल्लस्यग्रधेः
...नमः श्रीगु... स्य स्त्रो सव पदं सखिशब्दसंबंधिनोधिवर्जितस्यसेर्डोभवति अनेन सेआ डित्वाट्टि
...डितिटः सेर्डोधेरितिसूत्रमध्ये धेरितिपदग्रहणात् धिविषये अ। देशोनभवति किं
...पम्रकासमानाधेर्लो धातोरितिधिलोपंविधायपश्चाद्धेोइति सूत्रेणएकारएवभवति हेसखेइतिसि
...वरूपोनि... ए ऐ ए ११ सावे सखि द्द ऋकु इयं स्वरही ऋतोउ उटिलोपः २ पदं स्वर स्त्रो सेर्डोधेरिति
दानदे ऐसखुरित्यत्राप्याकर्णीयं तेन सखिशब्दस्याधिवर्जितेषुपंचसुवचनेषुपरेषुएकारादेशो
भवतिशात्तुवदादेशः इतिवचनात् सर्वस्यापिनकथमेकारः तत्रोच्यते षष्ठी षष्ठ्याविभक्त्यानिर्दिष्टः
...पितः उच्चारितः सूत्रमध्येयः शब्दस्यप्राप्तः आदेशस्तस्यशब्दस्यांतस्यातस्यभवति ननुसर्वस्य
...नयया सखुरित्यत्रसखिशब्दस्यषष्ठ्यानिर्दिष्टत्वा... सखिशब्दस्यप्राप्तः एकादेशः सखिशब्दस्य
...यः इकारस्यभवति ननुपंचस्विति ग्रहणात् सोपरेष्वेकादेशः कथंनक्रियते तत्राह सोपरेतु ३२

[illegible]

[illegible] ङसस्य केचित्तु ङसिङसोरस्य· सूत्रं· पठंति एकारोकाराभ्यां परस्य पंचमीषष्ठ्येकवचनसंबंधि
नो [illegible] कारस्य लोपो भवति· अनेन अकारलोपः स्वो· ६२ इयंस्वरे· रायपोह्निजलंतु· स्वर· ६३ नु
ङामः नामि षुन्नोणोनंते· स्वर· मोनु· स· ङेरौ ङित् प्रयोजनमाह सूत्रं ङितिटेः ङ इत् यस्य स ङित्
तस्मिन् ७१ स्वर· टि ६। ङिति ङस्य स्वो· वृत्तिः कंथा ङ· कार इत् याति यस्य तस्मिन् आदेशे तस्यावि
[illegible] प्रत्यये च परे टेर्लोपो भवति· इति ङित्वात् टिलोपः स्वर· केचित् ङि· तीत्येकारे कृते यदादेशस्तद
[illegible] न्यायात् ङेरौकारमिछंति· हरौ इति सिद्धं द्विवचने पूर्ववत् ७३ द्विलान्ब सः एवं हरिश
[illegible] अग्न्यादयोपि शब्दाः ज्ञेया अग्नि रविक· गिरि· मुनि कालि आधि निधि संधि विधि ग्रंथि अं
[illegible] ध्वनि दुंदुभि [illegible] त्ययः उकारांताश्च वेणु विष्णु वायु भान्वादयोप्येतैरेव सूत्रैः सिद्धंति भानुशब्द
[illegible] असवर्णे· जसि ए ओ जसि· ओ अब् ङिन्सु ङि तीति ओकारः घोच समानाद्धे· घो इति उ
[illegible] ३। टानास्त्रियां ४। ओग्व् ५। ६। ङस्येत्यकारलोप· डौ ङेरौ ङित् ओसि· अवं· सुपि
[illegible] उकारांतः पुल्लिंगे तितउशब्दः चालिनीवाचकः तितऊ· तितावः तितउं तितऊः
[illegible] तितावे· तितउभ्यां· तितउभ्यः तितऊः तितउभ्यां तितउः तितवोः

[illegible]

लोपः ११ स्त्रो॰ धातुनामिनोरः जल॰ सूत्रं सिद्धं वृत्तिस्वकरा सूने

नमः नमोस्तु सर्व... लोपः स्व॰ सकारस्यविसर्गः आमि स्व॰ मोनु॰ हसादावविशेषः सोमपा

...लात्वनभवति एवंकीलालपाः क्षीरवृक्षरसेतोये मधुमद्येघृतेसृजिः स्वप्नस्वर्ये

नमः श्रीगुरवे ...सन्कथयंतिमनीषिणः १ शंखध्माविश्वपानेयाः कीलालंरुधिरंपिवतीतिकीलाल

पाः आकारांतोहाहाशब्दः तस्यसप्तम्यादिबंनत्वाज्ञातुसंज्ञानअतसस्यसाधनाभिन्नेव हाहाः

स्त्रो॰ हाहौ॰ औऔऔ॰ हाहाः हाहां॰ अम्शासो॰ हाहौ॰ हाहान् आकारांताच्छसानत्वाभा

इत्येके हाहा २१ हाहासवर्णे॰ हाहाभ्यां हाहाभिः हाहै॰ एएए हाहाभ्यां हाहाभ्यः हाहास

व॰ स्त्रो॰ हाहाभ्यां॰ हाहाभ्यः हाहाः हाहौः औऔऔ स्त्रो॰ हाहां पुल्लिंगस्यदीर्घसमानत्वान्नुडा

गमोनकिंतु॰ सवर्णे॰ मोनु॰ ११ हाहेऽ ईए हाहौः हाहासु संबोधनंप्रथमावत् हेहाहाः हे

हाहौ इकारांतसाधनमाह इकारांतोहरिशब्दः दशार्थवाचकः यतः अर्क १ मर्कट २ मं

डूक ३ विष्णु ४ वासव ५ वाय ६ तुरंग ७ सिंह ८ शीतांशु ९ भुयमाश्च॰ हरयोदश १० हृञ्

हरणे हृइरवरदीतिइप्रत्ययः गुणः स्वर० हरिस् ११ स्त्रो ११ स्त्रो॰ सञ्च॰ ऊेय् औ ११ सांके॰

१३ ष्व· उम्रय् २१ सोके· इकारांतात्परस्य औ इत्यस्य ई उकारांतात्परस्य औ इत्यस्य ई उकारांत्पर
नो· व ऊ इत्यर्थः अनेन औ स्थाने ई सव· १३ सूत्र ए औ जसि ए ११ सांके· ३११ सां जस्य ११ स्व
इकारस्य जसि परे एकारः उकारस्य ओकारः अनेन· एअय् स्वर· सो· संबोधने सूत्रं धि ११
डे· ङे· ङि· त्वादि लोपः धौ विषये इकारस्य एकारः उकारस्य ओकारः समानात् धेर्लोपे कृते
धौ इति एकारः सर्पेन ऐ सर्प्प घाटि र्नयाति इति न्यायात् हे हरे· हे हरी· औय् हे हरयः ए
जसि· एअय् स्व· २१ अम् शसोरस्य अकारस्य लोपः मोनुस्वारः २२ औय् सव· २३
शसो· सोनः पुंस· शसीति दीर्घः हरीन् ३१ सूत्रं टानास्त्रियां टा ११ सांके· ना ११ सां
के· नस्त्री अस्त्री तस्मा ११ स्त्रियां यो· इति ङे· आम् स्त्री भ्रुवो· स्व· मोनु· सिद्धं इकारांता
...तांताच्च शब्दात्परो यः टा इति विभक्ति वचनस्तस्य स्थाने ना इति भवति· पुल्लिंगे
...लिंगे पुन भवति ऽनेन टा इत्यस्य ना पुनर्नो· हसादावविशेषः ४१ सूत्रं ङि· ति ङ· इत्
...ङो ११ पदं स्व पइ कारांतस्य ङे· ङ· सि ङ· स ङि· च्छे एकारः अनेन ४१ रिह
...[illegible] ११ ङि· त्यनेन एकारे कृते सूत्रं· ङकारेण उपलक्षितः अः ङ· तस्य ङ· ३१
...पत्रका·

...स्व...नाऽनुपरतइत्येके एतदेवसंमतं यतः अदूषितं परमतं स्वमत
...२१त्वादादेशेपिविभक्तिस्थकारलोप· सोवालोपकृते हसेप· स्त्रो· स्वरादौतुस्व
...स्त्रो... सा· प्रादवेलो· ७३ स· पिस्त्रो· विसर्जनी· स्वर· मा: मासौ· मासः मासं
...प्रमावत ...मासः मासा· माभ्यां· माभिः मासे· माभ्यां माभ्यः मासः माभ्यां माभ्यः मासः मासो:
...मासो· मासि· मासोः मास्सु· हेमाः हेमासौ हेमासः ततुलसानांदंताइतिस्थानसव
...त्वात् रुभेत्नवा इतिसकारस्यदकारः माभ्यां माद्भिः मात्सु· इत्यपिकेचित् एवंअकार
...पपद्दते सा· धनंपद्दते देववत् मासः मासौ· मासाः विसर्गः निर्जरस्मानिर्जरेण निर्ज
रासिन· एवमकारांतप्रक्रिया अथआकारांतप्रक्रियामाह तत्राकारांतः पुल्लिंगः पुमेव· पुमा
नलिंगं विवक्षितंयस्यसपुल्लिंगः सोमपाशब्दः पापाने· पासोमपूर्वः क्विप्प्रत्ययः क्विपः स
र्वापहारीलोपः नामत्वात्स्यादयः क्विवंतत्वाद्धातुत्वे ननहातिशब्दत्वंचप्रतिपद्यंते ॥स्त्रो॥२
...१३ सवर्णे स्त्रो· धौतुत्वाद्दीर्घोलोपोन· किंतु स्त्रो· हेसोमपा· हेसोमपौ· हेसोमपाः २।
हस· मा २२ अऔऔ सोमपां सोमपौ शशि २३ सोमपाअस स· आत द। म· स्त्रो· धातु द। ३०

म
...र्वा

भ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वाभ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वस्य पूर्वयोः पूर्वेषां पूर्वस्मिन् पूर्वे
पूर्वयोः पूर्वेषु हे पूर्व हे पूर्वौ हे पूर्वाः प्रथ सुकरं प्रथम चर्म अल्प अर्द्ध कतिपय नां
केवलं जसि विकल्पः शेषं देववत् नेमशब्दस्य जसि विकल्पः शेषं सर्ववत् नेमानामिति
रूपं यत्तु दृश्यते तत् द्वंद्वे सर्वादित्वं वेति न्यायात् सिध्यति प्रथमे प्रथमाः शेषं देवव
त् तयायटौ प्रत्ययौ ततस्तदांताः शब्दाग्राह्याद्वितये द्वयाः उभयशब्दस्य अयट् प्रत्यया
[illegible]त्वेपि सर्वादिपाठाज्जसि न विकल्पः किंतु सर्ववत् तीयस्य तितीयप्रत्ययांतस्य द्वितीयत
तीयशब्द युगमस्य अस्सर्वादित्वेपि ङित्सु वचनेषु विकल्पेन सर्ववद्रूपं ङित्सु ङे ङसि ङि
षु वा पूर्ववत् मित्यर्थः द्वितीयस्मै द्वितीय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयास्मिन् द्विती
[illegible]तृतीयं शेषं देववत् उभयशब्दो द्विसंख्यावाचकत्वात् नित्यद्विवचनांतः १।२।४३ओ
[illegible]२।४२ अड्डिः ६।२।१२ ओसि एअय् स्व स्वो सिद्धं उभयशब्दस्य द्विवचनाभावः प्र
[illegible]तिकेचत् एतेसर्वादयः मासशब्दे विशेषमाह सूः मासः ६ ङसस
[illegible] [illegible]स्त्रो सव वा ॥ अव्य हवे उओ मासशब्दस्याकारस्य लोपो वा भ
[illegible]त्रवा[illegible]

...तइतिस्मट् आगम सर्वस्मात् द्धित्वेबहुत्वेच देववत् ६। ङसस्यस
...सु· स्वो· ६२ सर्वस्मामइति· सुडामः सुट्॥ हसे· आम् ६। सु·स्वो·च
...ष्णायन... उद्दोदित्वादादो अकारउचारः ततः एस्मि· छिलात्सस्व· मोनु· सर्वेषां ७१ सर्वङिस
...॥ सा· स्मिन् ११ हसे· सर्वादेरिति सूनेन ङे· स्मिन् आदेशः सिद्धं सर्वयोः ङसि ए
...सु· स्वो· ७२ एस्मिबहु· छला· सर्वेषु संबोधने हेसर्व समानाद्धेर्लोपोधात्तोः हेसर्वौ हेस
...मावत्· एवं सर्वरीत्याउतरउतमौ· विहाय तद्वर्जनां विश्वादीनां एकशब्द पर्यंतानां शब्दा
...मवसेयं उतरउतमौ विहाय वर्जायित्वा यतसौ प्रत्ययो तद्धितोद्भवो· अतस्तदंताशब्दाया
...सोः अन्यतरस्य पृथग् ग्रहणेन अन्यतरस्य प्रतिषेधः अन्यसर्वादि विशेषमाह तुपुनः पूर्वादी
नांनवानां शब्दानां जस ईकारोवक्तव्यः वासर्ववज्जसीत्यर्थः अन्यत्र पक्षेदेववत् पूर्वे· पूर्वाः परेष
...ा· इत्यादि· पुनः पूर्वादीनांनवानांङसिश्च ङसि· ङीतयोः ङसिङ्योः विषयेस्मात्· स्मिनोआदेशोवा
...स्यो· पंचम्यां एक ५१ वचने एकत्र सर्वदेकत्र देववत्· पूर्वस्मात् पूर्वात्· पूर्वस्मिन् पूर्वे
...यत्र सर्ववत् पूर्वः पूर्वौ· पूर्वे पूर्वाः पूर्वं पूर्वौ पूर्वान् पूर्वेण पूर्वाभ्यां पूर्वैः पूर्वस्मै· पूर्वा

सिनू पं

…त्व सर्बस्येति गरुत्वात् सर्बस्य जस ईर्भवति प्रक्रियायां तु जसः शीशित्वात् पूर्बस्य नवरमकारां

…ग्रहणं भवतु प्राब्दु निषेधसूचकमनेनर्ई अइए द्वितीयां देवत् तृतीयेकवचने सर्बआटेनइ

…आइनदेशे कृते अइए ततः सूत्रं पुर्नो षच रच् नअअतस्मात्तु: ५१ अतोङ ङः सचङित् ङित्वा

…लोपः स्वर्न स्वोन्नामिनोरः जल एग ११ स्वो हवे ३३ अनंतन अंतो अनंत नअंतो अनंतत्वास्मिन्

अनंते ७१ अइए अतोत्तु: ३३ एदोतोतः सिद्धं पटासिद्धावर्त्ति: अंते पदांते स्थितस्य व्यंजनस्य नकार

…कारो न भवतीत्यर्थः नन्वत्र रेफस्याग्रे नकारो नास्ति किंतु मध्ये वकारेकारो स्तः तत्कथं नकारस्य

…रः स्यादित्याह सूत्र० अवकु अवअकुअयुअअवकुपवः तैरंतरं अवकुप्वंतरं तस्मिन् अवकुप्वं

…७१ अइए अपि ११ अव्य एदोतोतः अवप्रत्याहारस्य अंतरे कवर्गस्यांतरेपि णत्वं वक्तव्यं सवर्स्य सर्बा

…सर्बैः भ्यः अइए एऐऐ सो ४१ सर्बा सर्बआदिर्यस्य स सर्बादिस्तस्मात्सर्बादेः यं ५१ ङिति

…ट ११ हसेप० सिद्धं अनेनस्मट् आगमः सस्वर एवटित्वादादौ एए ते ५१ ङि ति ङस्य अग्रे

… अनेनस्मट् आगमः सस्वर एवटित्वाद्दादौ एए ते ५१ सर्बस्मै सर्बअस ङसि

…ङा स्व स्वो अकारात्परात्तात् सर्बादेः शब्दात्परस्य ङसिस्थाने जातस्य अ

पत्रं ५

शायनमः नमोस्तु सर्वकल्याणप्रदानेन भास्वते जगद्धितयनायाय वराय परमात्म

नमः श्रीगुरवे चास्तु उदये दत्तसिद्धये मतिप्रदानशीलायै सरस्वत्यै नमो नमः २ सर्वाणि च यानि

णानि च सर्वकल्याणि सर्वकल्याणान्येव प्रदानि सर्वकल्याणप्रदानि तेषां दानं सर्वकल्या

णप्रदानं तेन भास्वानिव भास्वान् तस्मै अथ श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यः श्रीअनुभूति

स्वरूपो निःशेषविघ्नसंघातशांत्यर्थं सत्स्वपि देवेष्वपरेष्वैहिकामुष्मिकफललिप्सुसांप्रलब्धय

दानात्तमानपास्य भगवन्नमस्तुतिपूर्वकं सरस्वतीप्रक्रियां चिकीर्षुः सरस्वतीदत्तवरप्रदादेवप्रस्ता

श्लोकमाह प्रणम्येत्यादि अथैतस्य साधनापूर्वं व्याख्यालेशः प्रारभ्यते णम प्रह्वत्वे णम्

आदेः ष्णः स्नः नम प्रपूर्वः समासे क्त्वः ल्यप् इति ल्यप् प्रत्ययः स्वरहीनं परेण संयोज्यं प्रादेशतयातोस

नमां इति नकारस्य णकारः प्रथमैकवचनं सि अव्ययाद्विभक्तेर्लुक् इति सिलोपः प्रणम्येति सिद्धम्

ष्ठ परमात्मन् परा प्रकृष्टा मा लक्ष्मी कांतिर्वा यस्य स परमः यद्वा परैर्योगिभिर्मीयते ज्ञायते इति परमः य

कोपरान् शत्रून् रागद्वेषादीन् मिनाति हिनस्तीति परमः यद्वा मानं मा तानं परस्य कष्टमात्तानं यस्य सः

रमः अत सातत्यगमने अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान् भावान् ... आत्मा मनिण् प्रत्ययः मनणीला

र्भवति प्रक्रियायां ... शीघ्रिश्नात् परब्रस्पनवरमकारां
... नने· सर्वम्राटेनद

(21)

No. 21

बौहा करन

21

सारस्वत
व्याकरण

455

SĀRASWATI VYAKARANA (GRAMMAR)

455
S243
(Ms. No. 21)

(12 lines to a page)
(Sanskrit)

...
यथा मण्डले चन्दनादैर्गन्धपुष्पाक्षतैर्निरन्तरं स्नापयित्वा तेषां महत्पी
...वरमेकं ददस्व मे १४ प्रसन्नो देवता भयं पद्मकुः जगद्गुरुः
...मिषितं मानपरिग्रहं १५ अनः पीठपभोवनसन्ननो देवता भयं पद्मकुः
दपोभिनोयं देवो नमादिनः १६ सन्निपातं प्रकुर्वन्ति कुर्वन्देवा महेश्वरं त्वपाद...
वरो देव नेत्रे नोयमसेवकः १७ पीठपत्र परिवलं लोकं नमस्य देवं निवारय ...
नेत्र त्वा नमस्यां निमुदा हरन १८ हि नाथ सर्वलोकानां देवमानुवरक्षसां ...
...नो ...मासे निधिंरिक्तां विवर्जयेत् १९ चं...नारानुकूले च जीवस्य ...
...मया सल... नेय वा कुर्यो दिनसु ... विस्तु... २० शांतिकं विधिवत्कुर्या...
...नया ... २१ यस्मिन्...
...नया ... २२ मंडलका...
...नवेदिकां नवकारयेत् ... २३ ...
...नकं पञ्चकेनया ... २४ च
...न ... २५
...
... शांतिपाठं ... धिः
... १ ... २ ... ३ ...
२७ ...

पंचस्नपनं ततः ॐ अश्वपादिकमुच्चार्य जानकस्य दीलंभवापल्लसंगनिनिमित्ते
उत्लेग्रहान्संस्थाप्य ततोमूलेन गंगं कार्यं शन्नोदेवीति मंत्रेण जलेनैव अभिषेजं
येन उष्णधूपाभ्यां स्वस्तिमंत्रेण वाऽन्तः ताम्रपात्रेण तत्र केन्याश्रुणमेन पलाशके
शानिलनैलेनदीपंदद्याद्विशेषतः २६ मधुघृतं कांस्यपात्रे कांस्यपात्रे घृतनान्वितं
लोशपत्रपात्रेनुमुद्गौगमोदनसंयुतं १ रौप्यपात्रे दधिद्युतहेमं दधिघृतं मधुने
सिपंचगव्यं त्रैनैवेद्यं तेन प्रक्षपयेत २१ ॐ समित्तं त्वपाभिर्मपंचलपंच नतडुकेमं नं
नैवेद्यं रेस्थाप्यं पुष्पगंधैरलंकृतं माने च विदेशमंत्रेणवन्तवैदेकमंत्रविन १९ तत्र
संपनवेद्धिसं गंधधूपाभिलेपनैः पुरुषसूक्तेन विष्णोररादसिमंत्रतः नारसिं
हस्तवासाम विष्णुसूक्तमपर्वलेः नदगोनुनसेनकुंभं पयोभिपरिसरितं सूक्तेनंच
सर्वंपत्रं औषधीभिश्च संपुनं अश्वादिकरांतंमस्ले औषधपरिकीर्तिताः दक्षिण
श्रुत्वेश्च न्वासनपेवै कर्तं पुनः मंत्रेणानेन शंमयं सर्वदेवापत्नये १९ ॐ
शन्नानमप्रमानमिछेलेनसत्वसन्विहितेन्बरसपमः पमुसादिछसाधंमेदे
वकि ...पिनेल्मपमस्य ॥इतिमूलामंत्रः॥ ॐ नि... नेपक्षसलापनीलविग्रहायविकट
...कंपरायविकटदंष्ट्राकरालायनमः परात्कमायकुंभंनमः एहेहिभगव
...विपनयेरीपुंकपालवरवस्त्रधारिनमतानतत्वदेवंनिवारयस्वाहा मू

स्नापयेत्कुंभेनाशानमष्टोत्तरेण तु गुग्गुलं मांसी हरिद्रे द्वे सिंदूरं रक्तचंदनं पंचरत्ना।
लाजा स्नोरभी पंचगव्यकं नदीतोयगंधपुष्पं वै मृत्तिका पंचउच्याने कंकोलीवे
वोः ... तीरकंकोलीवचाकुष्ठं चरत्नाल्पिनी सिद्धार्थं वेदसास्म वंशामं चैव वक्रमंत्र
अपामार्गेद्रोणसीर विज्ञाकुष्ठं कंटकारिका नागीफलं वसं वं चवटपत्रनकमे।
दकः गणसरानावरीमुक्तेसना आपुपादकंपत्रं मनःशिलालो धूम्रं वृश्चपकं दाडिमी
रामी कुंकुमं चकुचूर्णं चवलाचयनसंतके ए वा औषधयो गृहाम्रलशरापलेः।
सहः श्वरलकालप्याग्रस्ताजनटाम्रलग्रमाणनः पनाभक्रालप्याकार्यः द्वीरम
भेचत्ताचितः नाम्राचैसमालोद्भकलशेनानिनदिवेन ॥अथ औषधीदेपणं॥ ना
ओषधीः पूर्वैजाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा मनेनेवभ्रूणामहं शतं धामानि सप्तच नयाकुं
भेसमारब्धानो मन्त्रादिमुनिपुंगवैः नयार्थ्यबस स्वरूपी वृत्तिवरुद्रविष्णु ठं नयपा।
ये मानानामंडलेव ब्रालसंच्वनयाफटः केशाहमेनं पुरुवंधोह वसहक्रमेवच रुद्ध्नी
वर्धीनिर्मितेण कलशेनुविनिवि्क्षिपेन गृहीत्वारानच्छिद्रं उपटं स्यापिनं पाउं
गंधपुष्पेसमभ्यर्च्य वस्त्रयुग्मेनवेष्टयेन शांतिकं स्वस्तिवाचहोमंदानं वैकारयेन।
तिलादिनैःसमद्भिः मधाम्नदीरसंयुनैः गृहाणेच्चैव कर्म्यब्राह्मणभ्यहोमेनिरंगा।

रं मूलहोमेन यावन्नीरमष्टोत्तरवष्टौ च होमयेत ॐ निर्ऋतये स्वाहा । इदं निर्ऋतये ॐ पाता
धन्नाय स्वाहा । इदं पाताधन्नाय ॐ पुष्पदन्ताय स्वाहा । इदं पुष्पदन्ताय ॐ शालमन्नाय
स्वाहा । इदं शालमन्नाय ॐ यमराजाय स्वाहा । इदं यमराजाय ॐ पद्माय स्वाहा । इदं प।
द्माय ॐ धर्मराजाय स्वाहा । इदं धर्मराजाय ॐ सत्यवे स्वाहा । इदं सत्यवे अथ होम्याहुतयः
ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा । ॐ महः स्वाहा । ॐ जनः स्वाहा । ॐ तपः स्वाहा
ॐ सत्यं स्वाहा । ॐ त्वन्नो अग्ने १ ॐ स त्वन्नो २ ॐ अयाश्चाग्नेस्य ३ ॐ ये ते शतं ४ ॐ उ
दुत्तमं ५ अयाश्चाग्नेरष्टभिरज्यस्य समिद्भिर्मोनेन उत्तरतनिमंत्रे एव होमः कार्यः ॐ मानो
वधुत्रे रुपिवी पुरीव कस्मिं ... नाव भारिषालो । विश्वेदेवै सन्नुमिः संविदानः उ
जापतिर्विश्वकर्मा विमुंचतु अथ समिद्भिस्तिलाज्य पचेनैव अयसंत्रैहोमः पूर्णपत्र
मेव चरो होमं पूर्णाग्नेरनुवाचनं देवस्यात्वा नमस्ते अस्तो द्वैतसहस्त्रशीर्षी अग्नेर ए
कविंशतिः १२ अथ मृत्युंजयः होमः ॐ वद्पंचमेन मृत्युंजयाय स्वाहा । महामृत्युंजयाय स्वाहा ।
नीय मूल देवस्य चतुर्थ्यमूल कर्मणि शतं होमं चत्वारि ग्राहकहोमेन अग्नूद्धवं गताय
मूलके होमं पचाविधिः अभिषेको वालकस्य गायत्री जपः सहस्त्रनामपाठः अथवा
... केनैव वाले माता पिता पुनः स्नानं न च प्रकुर्वीत शान्तिक द्रुघटेन वैष्णवपं ...
... तोवे दारिमं त्रिनेः आसनेत्रा ... रवलि ... नः ... वाससः दि ...
... मूलक ... ननेन वालवे ... ने स्कोटने कोसभांड स्पर्शन ... स्को

तो नो नयां तु वा लयेद्रुरं गृहोपरि ननोदत्वा तैलधारां सुशोभनं गेहेषु
[illegible] तुल्को तु [illegible] नंनया संस्थाप्य मातु [illegible] मभिषिंचेत्मनोजलैः श्र
[illegible] सामसं [illegible] पोत लेश्चैव वेदकैः किनायकं नया सो मसं [illegible] विलु [illegible] पनिं
र [illegible] मावीहं कं चैव [illegible] देगं सहितं नपेन शनधारं शिरोमेव [illegible] भिषेकं चकार वेत
[illegible] लुः शिरो [illegible] सर्वं वंधु [illegible] सा च एवं कुंभ [illegible] लमानरं वाभिषिंचये
न पुनं नु मां मसता निंद्रुपेन देवात्मैव च निकं देन चस [illegible] शिव संकल्प [illegible]
पि पा [illegible] सोमरा [illegible] नावं नेकरं भएं [illegible] मानर [illegible] हित
[illegible] पा [illegible] नावा मन एव च विश्वा नि देव सवितु [illegible]
वीर [illegible] देव जना: पुनं नु मनसा धिया: [illegible] विश्वा [illegible] निजानवे
द पुनी [illegible] हितेति न व [illegible] मभिषिंचं नु [illegible] विष्णु महेश्वरा: वा
[illegible] भगवन [illegible] विजयापने
[illegible] सहितं [illegible] शिव
पुष्टि: [illegible] मतिः बुद्धि [illegible] निष्कं [illegible] निष्कमानर: एनमत्वा
मभिषिंचं नु सर्वकामार्थसिद्धये देवपत्न्यो [illegible] संभवा:
[illegible] सर्व [illegible] नो [illegible] एनेत्वामभिषिंचं नु सर्वकामार्थ

सिद्धये एतदायासकं चैव पृथिवीं लेखमानरे ऋत्विक् होमं समारंभेत तिलहोमं तु ना।
नः कुर्यात् सहस्रांतनि विधानतः समिद्भिश्च हुमं त्रैम्बकं ततो दिक्पालहोमं ततः विप्रेभ्यो भो।
जनं दद्यात् दक्षिणाः करालसकलपापवसं यथा तथा तिलैर्हीमो विप्रभक्तिः यथा तथा तथा त
या विमरर्पतिदुरितानि नसंशयः हिरण्यं गोवस्त्र पुण्यं दद्यात् च विप्रान् नये दा
नाभ्यं तानि मवान्ते ग्रीनि मानदो धाविनरपति देयाहसान्सिनाचनसंहोन आम्बु वि।
रोचनः विप्राय कल्पसो हवभा हस्तारापापसंतथा अनेन विधिना सर्वे क्षेममारोग्य
मेवच सर्वदोषः प्रणश्यन्ति सर्वशांतिनिश्चमंगलं भपरोक्तापहरणं वंशवृद्धि।
विवर्द्धिनं अनेन विधिना पल्लुम ललाटं निश्च कारयेत् ननस्यपनं पीडा
विद्धिहीना ना फलसिद्धं न्यात्ये दर्शं पिनामाननाववांधवाः आन्वा यपदंद
द्यादभिषे चवपहं ऽग भैस्त्रवनिपानारीनग हानिचपानथा कालेनीने
नयः यस्या प्रसवो नापनेद्धिनः नस्य दोषोपशांत्यर्थं कुर्यादेवं बुधंनरः महला
यशांतिकं श्रेष्ठं महादुरितनाशनं संक्षेपतो मया वस्त्रशांतिकं विस्तरेहिता
नवैनमनो दोषतन्त्रहत्नदेवनरपति ॥ इति श्री कारयप ऋषि प्रोक्तं मूल

[illegible] ॥ मूर्ति स्वर्ण की १ मूर्ति रौप्य की १ कल
कुंभ १ गंध पुष्प तांबूल १ रोला मौली सुपारी कांस्यपात्र ८ ताम्रपात्र १
... दधि मधु १ कान्न औषधी १ शान्तिद्रव्य १ तिल यव ६३ ॥

...पदाम्लवुनेवंद्रप्रसवेजायनेकृचित्
...यिपृ.वं १ केनानामानवाम्लेनेवांशांतनिःकथंभवेत् पुत्रस्यपदिकन्यायास्त
...स्नानंविधिःसर्वकं २ मलरोगंद्रस्मनेम्लंलोकत्नांजीवनाशनं किंनरेलसमावद
यकथयत्वममायनः ॥ कश्यपोवाच ॥ मलवत्सप्रवत्साम्लेजातस्यपत्रूलं नेवंसंजीवनार्था
वुलत्वपुराश्रोनंपादेपादेनपहनः ॥४॥ आन्मानंमानपित्रादीनं निग्रपमपाद।
के हंनिपादेद्वितीयेनमानवर्गसर्वंधथवं ५ किंनंनमीपसौपादेनुधान्यनाशाउ।
दासनः नपानुयेगुभंश्रोनंनवंदेशंचपीडयेत् ६ मलंरोगप्रथमेजातेषण्मासंप
द्वितीयेन चतुर्मासंद्वितीयांशेननीयांशेद्विमासकं मासमेकंचतुर्थांशेविनाः
...लोकपेन पत्वचशांतिंनवेकुर्वीन्नपरंपचिसर्वंधवाः ८ मलेचजायनेः।
वत्सोपित्नलंचविरोधनः अकालमरलंचैवमानूलंदुहितोदयान ९ नेच
दत्रस्यएतत्यांवुलत्वनिर्मितोविधिः दानंगोभूहिरण्यानांनिलाज्यहस्वेनेन
पश्च १० एतानिदुरितंघ्नंनिशंभोर्जाप्यंविशेषतः विनाजातमपश्येनपद्यनाने
...रभूति ११ अवार्यमेतन्नेवत्सषट्मास पदिजीवति देवोप्यानेवकुरुतेग्रा
मस्यपतनंतया १२ धर्मराजसरवोम्लोनिकृतिनिर्न्निनामनः विष्णुनाराध
...नेननपोभिःदुष्करैर्भृशं नमुवाचवरंलसोवरपत्स्यपयासवं यदिनश्येत्

लिङ्गे
क

सौषध पंचरत्न पंचगव्य पंचमृत्तिका नदीतोय स्नानं पत्र गुल्लरपत्र प
राक्षा मिष्टान्न तिल सर्वसामग्रीः वस्त्रयुग्म मधुयुक्तं कांस्यपात्र कांस्यपा
न्वितं पलाशपत्रपात्रेनयुक्तमोदकं गसंयुतं रौप्यपात्रेदधियुक्तं हैमदधूप
संयुतं कांस्यपात्र २ पलाशपत्रपात्र स्वर्णपात्र रौप्यपात्र अमल्ल॥